ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΟΙ ΚΟΥΑΚΕΡΟΙ

ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟ ΤΟΥ AUGUST VON KOTZEBUE ΣΕ ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ 1813/14)

Μαθητική άσκηση στη θεατρική μετάφραση από τα γερμανικά

Σε χειρόγραφο της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι (BAR Ms. gr. 1523) σώζεται ανέκδοτη χειρόγραφη μετάφραση του μονόπρακτου *Die Quäker* (1812) του August von Kotzebue, με τίτλο: «*Οι Κουάκεροι*. / Δράμα / εις μίαν πράξιν. / Μετάφρασις εκ του Γερμανικού / εκ των του Κοτζιμπού / υπό Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου / του εκ Γούρας της Θεσσαλίας».[1] Το χειρόγραφο είναι σε καλή κατάσταση, έχει σχήμα τετραδίου (8ο) και αποτελείται από 19 φύλλα. Ο τίτλος καλύπτει το φύλλ. 1^{r}, μετά το φύλλ. 1^{v} ακολουθεί ο κατάλογος των dramatis personae, καθώς και σημείωση για τον τόπο και χρόνο που διαδραματίζεται το έργο. Στα φύλλ. 2^{r} - 19^{v} ακολουθεί ύστερα το κείμενο των ένδεκα σύντομων σκηνών του μονόπρακτου, σε ευανάγνωστη γραφή, με περίπου 20 σειρές σε κάθε σελίδα (σύνολο 675), με μεγάλο περιθώριο λευκό στην αριστερή πλευρά της σελίδας και τις ενδείξεις των ομιλούντων προσώπων σε συντομογραφία. Η μελέτη της κάπως αδέξιας μετάφρασης και η σύγκριση με το πρωτότυπό της πείθουν, ότι ο άγνωστος μεταφραστής είναι μάλλον νεαρής ηλικίας και, όπως προκύπτει από ορισμένες παρεξηγήσεις και παρερμηνείες, πως δεν κατέχει ακόμα στην εντέλεια τα γερμανικά.

Η ανεύρεση του χειρογράφου στη Ρουμανική Ακαδημία μάς παραπέμπει στις αυλές των Φαναριωτών στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ο χρόνος της δημοσίευσης του προτύπου (που συμπεριλαμβάνεται στο 37ο τόμο των θεατρικών έργων του πολυγραφότατου θεατρικού συγγραφέα του Διαφωτισμού και της Trivialdramatik, μαζί με άλλα σύντομα έργα, και εκδίδεται στη Βιέννη το 1812) μας οδηγεί σ' ένα terminus post quem 1812.[2] Το χειρόγραφο δίνει όμως και το όνομα, επώνυμο και πατρώνυμο του μεταφραστή, καθώς και τον τόπο καταγωγής του.

Ποιός είναι ο Ιωάννης Παπαδόπουλος του Σεργίου από το χωριό Γκούρα της Θεσσαλίας, που μεταφράζει μετά το 1812 ένα από τα ελάσσονα θεατρικά έργα του Kotzebue[3] στα ελληνικά;

[1] Βλ. και A. TABAKI, *Le théâtre néohéllenique. Génèse et formation. Ses composantes sociales, idéologiques et esthétiques,* Thèse, Paris 1995, τόμ. Β΄, σ. 480. Ευχαριστώ θερμά την κ. Ταμπάκη, και από τη θέση αυτή, που μου υπέδειξε το θέμα και μου προσκόμισε φωτοαντίγραφο του χειρογράφου. Επίσης ευχαριστώ το Γρηγόρη Ιωαννίδη, που δοκίμασε τις φιλολογικές του δυνάμεις στη μεταγραφή του χειρογράφου στα πλαίσια άσκησης στην κατάρτιση κριτικών εκδόσεων στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών και μου προσκόμισε φωτοαντίγραφο του γερμανικού προτύπου από την Bayerische Staatsbibliothek του Μονάχου.

[2] *Theater / von August v. Kotzebue.* / Sieben und dreyßigster Band. / Feodore. / Die alten Liebschaften. / Das Thal von Almeria. / Der Lügenfeind. / Die Quäker. / Das unsichtbare Mädchen. / Wien, 1812. / In Commission bey Anton Doll. Το κείμενο του έργου «Die Quäker. / Schauspiel / in einem Aufzuge» καλύπτει τις σελ. 169-190.

[3] Αυτό δηλώνει το γεγονός, πως το μονόπρακτο βρίσκεται σ' έναν από τους τελευταίους τόμους της έκδοσης των θεατρικών έργων του Kotzebue. Το ότι ο μεταφραστής έχει χρησιμοποιήσει συλλογικό τόμο, φαίνεται πως το υποδηλώνει ίσως και η έκφραση: «εκ των του Κοτζιμπού».

Αβίαστα προσφέρεται ως λύση ο Ιωάννης Παπαδόπουλος, ο νεαρός μεταφραστής της *Ιφιγένειας* του Γκαίτε (Ιένα 1818), που πεθαίνει, μόλις 25χρονος, από φυματίωση, στο δρόμο από το Göttingen στην Ιταλία, όταν πηγαίνει για θεραπεία στη Βιέννη, όπως το τεκμηρίωσε από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Κωνστ. Ασώπιου ο Σ. Β. Κουγέας, στο μοναδικό μελέτημα για τον άτυχο φοιτητή και πρώτο Έλληνα μεταφραστή του ποιητή της Βαϊμάρης.[4] Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου (σε σχήμα 16ο με 147 σελίδες) δεν διαφωτίζει το θέμα: «*Ιφιγένεια εν Ταύροις*, τραγωδία εις πέντε πράξεις, μεταφρασθείσα εκ του Γερμανικού υπό Ιωάννου Παπαδοπούλου, εν Ιένη, 1818 εκ της τυπογραφίας του Σχρείβερ».[5] Ο συνηθέστατος αυτός συνδυασμός ονόματος και επωνύμου επιτρέπει τη σκέψη, πως ίσως δεν πρόκειται για τον ίδιο. Μια σύγκριση των δύο ελληνικών κειμένων (και η μετάφραση του Γκαίτε είναι σε πεζό λόγο)[6] φαίνεται μάλιστα πως ενισχύει μια τέτοια σκέψη· εκ πρώτης όψεως τα δύο κείμενα δεν φαίνεται να έχουν σχεδόν τίποτε κοινό. Όπως διαφαίνεται από τον εκτενέστερο ελληνικό πρόλογο της μετάφρασης («Προς τους Έλληνας»),[7] γνωρίζει το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό και ευχαριστεί την «εξοχωτάτη» και «φιλογενεστάτη» Κοντέσσα Έδλιγγ (Ρωξάνα Στούρτζα, φίλη και θαυμάστρια του Καποδίστρια),[8] ιδρυτικό στέλεχος της «Εταιρείας των Φιλομούσων» μαζί με τον Καποδίστρια, τον Lord Guilford και το μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο)[9] που έμενε στη Βαϊμάρη, για τη χρηματοδότηση της έκδοσης.

Ευτυχώς όμως οι βιογραφικές έρευνες του Κουγέα για τον Ιωάννη Παπαδόπουλο προσφέρουν κάποια ασφαλέστερα στοιχεία. Σε επιστολή της κόμησσας Έδλιγγ προς τον

[4] Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, «Η πρώτη νεοελληνική μετάφρασις της *Ιφιγενείας* του Goethe. Ο μεταφραστής και οι παρακινηταί αυτής», *Ελληνικά* 5 (1932), σσ. 361-388, 425-426.

[5] Γ. ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗ, *Αρχές του νεοελληνικού θεάτρου. Βιβλιογραφία των έντυπων εκδόσεων 1637-1879*, Αθήνα 1996 (*Δρώμενα*, παράρτημα 2), αρ. 233. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία - φυλλάδια*. Τόμος πρώτος *1801-1818*, Αθήνα 1997, αρ. 1818. 43.

[6] Δεν υπάρχει καμιά φιλολογική μελέτη για τη μετάφραση αυτή. Ο Κουγέας αρχίζει το μελέτημά του με τη φράση: «Δεν προτίθεμαι εδώ να κάμω φιλολογικήν εξέτασιν της πρώτης νεοελληνικής μεταφράσεως της *Ιφιγενείας* του Goethe, μεταφράσεως, την οποία είδε και εχάρη και ο ίδιος ο ποιητής» (ό.π., σ. 361), αλλά και ο Βελουδής περιορίζεται στη διαπίστωση της επαρκούς γνώσης των γερμανικών από τον Παπαδόπουλο: «Papadopulos' Übertragung der *Iphigenie* ist gekennzeichnet durch ein ehrfurchtsvolles Festhalten an seiner Vorlage, das ihn zu einer fast wörtlichen Übersetzung verleitet. Er ist offenkundig ein guter Deutschkenner (er hatte höchstwahrscheinlich schon in Bukarest Deutsch gelernt), doch geht seine Arbeit nicht über eine elementare Vermittlung hinaus. Noch wichtiger ist die Tatsache, daß er nicht die ältere Prosa-Fassung der *Iphigenie*, sonden die neuere Bearbeitung in Versen vor sich hatte, daß er aber trotzdem in Prosa übersetzte» (G. VELOUDIS, *Germanograecia. Deutsche Einflüsse auf die neugriechische Literatur 1750-1944*, Amsterdam 1983, σσ. 112 εξ.). Βλ. και όσα γράφει ο Nestor CAMARIANO στο άρθρο του «Goethe şi Grecii Moderni. Ifigenia in Taurida tradusa in limba Neogreaca», *Revista Istorica Româna* VIII/3 (1943), σσ. 43-53.

[7] Τμήμα του προλόγου αυτού και στην Α. ΤΑΜΠΑΚΗ, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις (18ος - 19ος αι.)*, Αθήνα 1993, σ. 73.

[8] Η Ρωξάνδρα Στούρτζα είναι Δεσποινίς των τιμών της αυτοκράτειρας Ελισάβετ της Ρωσίας, της σύζυγου του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄. Ο γάμος με τον Καποδίστρια εμποδίστηκε για λόγους πολιτικούς, το 1816 παντρεύτηκε το Γερμανό κόμητα Edling, υπουργό των εξωτερικών και αυλάρχη του Δούκα της Βαϊμάρης (βλ. Δ. ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιωάννης Καποδίστριας*, Αθήναι 1933, σ. 20, Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ, *Η Φιλική Εταιρία*, Αθήναι 1926, σσ. 57 εξ., ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 363 εξ.).

[9] Για την «Εταιρεία των Φιλομούσων» βλ. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Ε΄, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 54 εξ. (με την παλαιότερη βιβλιογραφία) και Ελ. Ε. ΚΟΥΚΟΥ, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1958.

Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο από τις 6 Μαΐου 1818 αναφέρει τον Παπαδόπουλο ως επιμελή και ευφυή υπότροφο της Εταιρείας.[10] Οι ίδιες οι σημειώσεις του Γκαίτε για τις επισκέψεις του νεαρού φοιτητή στη Βαϊμάρη (16.4.1817 - 28.1.1818) δεν διαφωτίζουν το θέμα.[11] Όμως υπάρχουν τα μητρώα των πανεπιστημίων: στην Ιένα στις 13 Απριλίου 1817 αναγράφεται ως πατρίδα του Ιωάννη Παπαδόπουλου «Ελλάς»,[12] ο Δ. Σ. Μπαλάνος όμως μπόρεσε να λάβει δι' αλληλογραφίας από το πανεπιστήμιο του Göttingen την πληροφορία, πως εκεί υπάρχει εγγραφή στις 23 Απριλίου 1819, όπου αναφέρεται ως πατρίδα του η «Makrinitza». Έτσι ο Κουγέας δέχεται πως ο νεαρός μεταφραστής είναι από την ίδια περίφημη πατρίδα του Άνθιμου Γαζή κι άλλων.[13] Επειδή τα στοιχεία αυτά δεν φτάνουν, για να διαφωτίσουν το θέμα της ταυτότητας ή όχι των δύο μεταφραστών και για να δώσουν κάποια βεβαιότητα υπέρ της μιας ή της άλλης λύσης, απευθύνθηκα εκ νέου στο πανεπιστήμιο της Ιένας (μέσω του αξιότιμου συναδέλφου καθ. Günther Henrich από το πανεπιστήμιο της Λειψίας)[14] κι έλαβα την απάντηση, πως εκτός από την εγγραφή στα μητρώα (βλ. παραπάνω) υπάρχει και άλλη, για το εαρινό εξάμηνο του 1817 (Akte BA Nr.1666, Bl.76/77, SS 1817), που έχει ως εξής: «phil. Papadopulos, Johann. Magnesia in Thessalien (Griechenland)». Αυτό συμπίπτει με τις πληροφορίες που δίνει ο εκδότης των *Ομιλιών* του Γκαίτε, F. von Biedermann, ο οποίος σημείωνει στον πίνακα προσώπων δίπλα στο όνομα του Παπαδόπουλου: «aus Magnesia in Thessalien, Stud. in Iena, † ca.1819».[15] Προφανώς η πληροφορία προέρχεται από το πανεπιστήμιο της Ιένας. Με το στοιχείο αυτό οι γεωγραφικές εκδοχές κάπως συνδέονται και πλησιάζουν η μια την άλλη, όπως και ο ένας Ιωάννης Παπαδόπουλος τον άλλον.

Ο Κουγέας παρουσιάζει και μιαν άλλη πληροφορία, που αφορά άμεσα το θέμα: στο φύλλο του *Λογίου Ερμού* της Βιέννης της 15ης Μαΐου 1813 δημοσιεύεται εκτενής ανταπόκριση από το Βουκουρέστι (4 Μαΐου) για τις εξετάσεις στο αρτισύστατο Ελληνικό Λύκειο, το οποίο ίδρυσε ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος και επιχορηγούσε ο ηγεμόνας Ιωάννης Καρατζάς, την οποία υπογράφει «Ιωάννης Παπαδόπουλος Δημητριεύς».[16] Το όνομά του εμφα-

[10] Η επιστολή είναι γραμμένη στα γαλλικά και δημοσιεύεται σε ελληνική μετάφραση στον Κουγέα, ό.π., σ. 365. Το σχετικό χωρίο έχει ως εξής: «Ο Αθανάσιος Ψύλλας και ο Παπαδόπουλος διακρίνονται διά την επιμέλειαν και την ευφυΐαν των». Για άλλους βέβαια δεν μπορεί να πει τα ίδια. Κυρίως παραπονιέται πως οι περισσότεροι Έλληνες δεν έχουν «ούτε το παραμικρόν σχέδιον σπουδών», όταν έρχονται στα γερμανικά πανεπιστήμια, και θέλουν να τα μάθουν όλα με αποτέλεσμα στο τέλος να μην ξέρουν τίποτε. Σχόλια για τη σημαντική αυτή μαρτυρία στον Κουγέα, ό.π., σ. 365.

[11] ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., 367 εξ., VELOUDIS, ό.π., σ. 554. Οι σχετικές εγγραφές στα ημερολόγια του Γκαίτε αφορούν τις εξής ημερομηνίες: 16, 17, 25 και 27 Απριλίου 1817, 12, 25, 27 και 29 Ιουλίου 1817, 27 και 30 Νοεμβρίου 1817, 28 Ιανουαρίου 1818 και 26 Φεβρουαρίου 1818 (*Goethes Werke*, [«Sophien-Ausgabe»], III. Abt., 6. Bd., *Goethes Tagebücher,* Weimar 1894).

[12] ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 374. Ο Κουγέας ζήτησε ο ίδιος πληροφορίες από το ίδιο το πανεπιστήμιο. Η αναγραφή έχει για την ακρίβεια «Joann. Papadopulos, Graecus», όπως μπόρεσα να διευκρινίσω (βλ. στη συνέχεια).

[13] Ό.π., σσ. 374 εξ.

[14] Τον ευχαριστώ θερμά για τον κόπο και το ενδιαφέρον του για το προσωπογραφικό αυτό θέμα, που του έθεσα στην Οξφόρδη το Σεπτέμβριο του 2000, στο συνέδριο των «Neograeca Medii Aevi» στο Exeter College. Σε επιστολή του της 28. 11. 2000 μου απέστειλε έγγραφο των πανεπιστημιακών αρχών του Friedrich-Schiller-Universität Jena (στις 21. 11. 2000), που υπογράφει η διευθύντρια του Τμήματος Χειρογράφων Dr. I. Kratzsch.

[15] ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 374. Ο BIEDERMANN αναφέρει και στο έργο *Chronik von Goethes Leben,* Leipzig 1931, σ. 64 πως ο Παπαδόπουλος παρέδωσε στις 27 Ιουνίου 1817 στον Γκαίτε τη μετάφραση της *Ιφιγένειας* (προφανώς τη χειρόγραφη μορφή του).

[16] *Ερμής ο Λόγιος* 1813, σσ. 53-55, 56-64 (δεύτερη σελιδαρίθμηση). Βλ. όσα γράφει η Camariano-Cioran:

νίζεται με τον ίδιο τρόπο και στον κατάλογο των μαθητών, που διδάχτηκαν και εξετάστηκαν από τον «αρχιδιδάσκαλον κύριον Βαρδαλάχον».[17] Ο Κουγέας δεν έχει καμιά αμφιβολία, πως πρόκειται για το μελλοντικό μεταφραστή της *Ιφιγένειας*.[18] Οι εμπεριστατωμένες και συστηματικές μελέτες της Αριάδνης Camariano-Cioran για την Αυθεντική Ακαδημία του Βουκουρεστίου μπόρεσαν να εξακριβώσουν, πως ο Ιωάννης Παπαδόπουλος μαρτυρείται ως μαθητής στα έτη 1813 και 1814.[19]

Τώρα τα τεκμήρια δικτυώνονται καλύτερα και συμπεριλαμβάνουν και το μεταφραστή του μονόπρακτου του Kotzebue, που δεν πρέπει να ήταν άλλος από το μαθητή στο ελληνικό σχολείο του Βουκουρεστίου. Και τα τεκμήρια αυτά είναι γεωγραφικά και καταλήγουν όλα στη Μαγνησία. Το πιο ισχυρό βέβαια είναι η καταγωγή του από τη Γκούρα, που αναφέρει το χειρόγραφο (πιθανώς αυτόγραφο) της μετάφρασης, που διασώζει και το πατρώνυμο του μεταφραστή. Στη *Χάρτα* του Ρήγα (το Βελεστίνο δεν απέχει πολύ) αναφέρεται η Γκούρα στη θέση της σημερινής Ερέτριας, δυτικά από τις Μικροθήβες στις πηγές του Άμφρυσου, ως ορεινό χωριό μεταξύ Βόλου και Τρικάλων.[20] Ο μαθητής στο Βουκουρέστι και ανταποκριτής του *Ερμού του Λογίου* προτιμάει βέβαια το αρχαιοπρεπέστερο «Δημητριείς» (όπως οι εκδότες του Ρήγα το «Φεραίος»)· πράγματι η αρχαία Δημητριάς βρίσκεται σε ύψωμα στη βορειοδυτική άκρη του Παγασητικού κόλπου, έξω από το Βόλο προς δυσμάς, και είναι η πλησιέστερη αρχαία πόλη στο ορεινό χωριό Γκούρα.[21] Πιο δυσεξήγητη είναι η Μακρυνίτσα, α-

«On a conservé, de même, les discours prononcés à cette occasion par le secrétaire du prince, Michel Skinas, et le directeur du lycée, Constantin Vardalachos, ainsi qu'une relation de l'élève Jean Papadopoulos de Thessalie, qui décrit en détail comment se sont déroulés les examens et donne le nom des élèves examinés. Les examens eurent lieu dans un cadre solennel, en présence des fils du prince, du métropolite, des éphores, des grands boyards et d'éléments de la population urbaine. Les prix consistèrent en montres: en or pour les professeurs et en argent pour les élèves qui s' étaient distingués. Le second prix consistait en pièces d'habillement, le troisième prix en une somme d'argent» (A. CAMARIANO-CIORAN, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, σ. 61).

[17] Βλ. προηγούμενη υποσημείωση. Το ότι ο ανταποκριτής είναι ο ίδιος μαθητής βεβαιώνεται από το γεγονός, ότι και τις δύο φορές αναφέρει το Βαρδαλάχο ως δάσκαλό του.

[18] «Δεν έχω καμίαν αμφιβολίαν ότι ο αναφερόμενος εδώ μαθητής του Λυκείου του Βουκουρεστίου και ανταποκριτής του *Λογίου Ερμού* είναι ο μετά τέσσαρα έτη εμφανιζόμενος εις την Γερμανίαν σπουδαστής και μεταφραστής της *Ιφιγενείας*» (ό.π., σ. 374). Ο Βελουδής το θεωρεί δεδομένο (ό.π., σ. 112).

[19] A. CAMARIANNO-CIORAN, ό.π., σσ. 61 και 297.

[20] Βλ. *Η χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών - Βελεστίνου - Ρήγα, Αθήνα 1998, ευρετήριο σ. 37 στο απόσπασμα της Χάρτας 5β. Από αυτή την παλαιότερη ονομασία φαίνεται πως προήλθε το όνομα «της Γούρας το βουνό», που πιάνει όλη την οροσειρά προς το δυτικό θεσσαλικό κάμπο, αναγράφεται στους χάρτες όμως κυρίως στο νότιο μέρος της στο νομό Αλμυρού, ανάμεσα στα Φάρσαλα, το Δομοκό και τον Αλμυρό, στο νοτιοδυτικό μέρος της Θεσσαλίας (βλ. και J. KODER/FR. HILD, *Hellas und Thessalien* (Tabula Imperii Byzantini 1), Wien 1976, σ. 43). Το όνομα φαίνεται πως συνδέεται με το νοτιοσλαβικό Gora (βουνό) και μετονομάστηκε σε Ερέτρια, λόγω της κοντινής αρχαίας πόλης Ερέτρια (βλ. Irene BLUM, «Η Θεσσαλική Ερέτρια», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 38 (Λάρισα 2000), σσ. 53-73 και εκτενέστερα της ίδιας, «Die Stadt Eretria in Thessalien», στον τόμο: *Topographie antique et géographique en pays grec*, Paris CNRS 1992, σσ. 157-235).

[21] Βλ. S. LAUFFER (ed.), *Griechenland. Lexikon der historischen Stätten Griechenlands. von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 1989, σσ. 190 εξ. Και οι συγγραφείς της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* (1791), Φιλιππίδης και Κωνσταντάς, αποκαλούνται «Δημητριείς».

νατολικά του Βόλου στο Πήλιο, ωστόσο όχι και πολύ μακριά από την πατρίδα του μεταφραστή· μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε: να ήταν η γοητεία της πατρίδας του Άνθιμου Γαζή, του ιδρυτή του *Ερμού του Λογίου*, ονόματος γνωστού στο εξωτερικό, να ήταν συνειρμικό λάθος του γραφέα του μητρώου, ή αόριστη πληροφορία του φοιτητή (π.χ. «ορεινό χωριό κοντά στο Βόλο»).[22] Δεν έχει και τόση σημασία. Γιατί υπάρχει τώρα αρκετά ισχυρή βάση για να δεχτούμε, πως ο μεταφραστής της *Ιφιγένειας* και ο μεταφραστής του μονόπρακτου του Kotzebue είναι το ίδιο πρόσωπο: η μετάφραση του μονόπρακτου πρέπει να χρονολογείται μάλλον στην εποχή της παραμονής του στο Βουκουρέστι, όπου πιθανώς μαθαίνει ακόμα τα γερμανικά (1813/14), η μετάφραση της *Ιφιγένειας* δείχνει έναν ώριμο μεταφραστή και πρέπει να έχει γίνει στο χρονικό διάστημα 1816-17, ίσως ήδη από το 1815, αν υπολογίσουμε την έκταση του έργου.[23] Από πότε βρίσκεται ο Παπαδόπουλος στη Γερμανία, δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα.[24]

Έτσι η βιογραφία του άτυχου μεταφραστή μπορεί να συγκροτηθεί τώρα λεπτομερέστερα· οι λογοτεχνικές ιστορίες τον αγνοούν·[25] μόνο σε ειδικευμένες μελέτες σχετικά με τον Γκαίτε και την πρόσληψή του στην Ελλάδα αναφέρεται·[26] μόνο ο Παλαμάς του αφιερώνει

[22] Υπάρχει και ένας Γεώργιος Παπαδόπουλος, που σπουδάζει από το 1839 ώς το 1844 ιατρική στο Μόναχο (K. KOTSOWILIS, *Die griechischen Studenten in München unter König Ludwig I. von Bayern (von 1826 bis 1844). Werdegang und späteres Wirken beim Wiederaufbau Griechenlands*, Kempten 1995, σσ. 220 εξ.). Ίσως υπήρχε και ένα παρακλάδι της οικογένειας Παπαδοπούλου στη Μακρυνίτσα.

[23] Αν λάβουμε υπόψη, πως στις 27. 6. 1817 ο Παπαδόπουλος παραδίδει έτοιμο το χειρόγραφο στον Γκαίτε (BIEDERMANN, ό.π., σ. 64).

[24] Σε επιστολή της 18ης Νοεμβρίου 1815 του Άνθιμου Γαζή προς το Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο αναφέρεται κάποιος «Ιάσων Παπαδόπουλος», που σπουδάζει στο Μόναχο το 1815, προφανώς ως υπότροφος της Εταιρείας των Φιλομούσων και συστημένος από το Γαζή στο φιλέλληνα Franz Baader. Ο Κουγέας δεν θεωρεί απίθανο να πρόκειται για το δικό μας μεταφραστή: «Εικάζω ότι πρόκειται περί του αυτού Παπαδοπούλου, του μεταφραστού της *Ιφιγενείας*, όστις από Ιωάννης μετωνόμασεν εαυτόν επί το αρχαϊκώτερον εις Ιάσονα κατά την τότε κρατούσαν συνήθειαν, αφού μάλιστα κατήγετο και εκ της πατρίδος του μυθικού Αργοναύτου. Αι χρονικαί και αι τοπικαί συνθήκαι, υφ' ας παρουσιάζεται το όνομα του Έλληνος σπουδαστού Παπαδοπούλου εις το γράμμα του Γαζή, ενισχύουν την εικασίαν αυτήν» (ό.π., σ. 375). Ο Παπαδόπουλος γνωρίζει προσωπικά τόσο τον Άνθιμο Γαζή (του στέλνει ανταπόκριση από το Βουκουρέστι για τον *Ερμήν τον Λόγιον*) όσο και τον Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο, ιδρυτή του Ελληνικού Λυκείου στην πρωτεύουσα της Βλαχίας και αργότερα συνιδρυτή της «Εταιρείας των Φιλομούσων». Το ζήτημα μπορεί να ερευνηθεί από τα μητρώα του Πανεπιστημίου του Μονάχου. Δυστυχώς η εργασία του Κωνστ. Κοτσοβίλη για τους Έλληνες φοιτητές στο Μόναχο καλύπτει το χρονικό διάστημα 1826 έως 1844 και δεν αναφέρεται καθόλου στην προεπαναστατική περίοδο (K. KOTSOWILIS, ό.π., Kempten/ Allgäu 1995· αρχικά στα *Südost-Forschungen* 52, 1993, σσ. 119-237). Ο Βελουδής εικάζει, πως έχει αρχίσει τις σπουδές του στη Γερμανία στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας (ό.π., σ. 112).

[25] Σύντομες αναφορές βρίσκει κανείς στον Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΒΡΕΤΟ, *Νεοελληνική φιλολογία*, Αθήναι 1854-57, τόμ. Β΄, σσ. 210, 316 και τον J. L. IKEN, *Leukothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neueren Griechenland,* 2 τόμ., Leipzig 1825, τόμ. Β΄, σ. 195.

[26] ΚΟΥΓΕΑ, ό.π. ΑΛΕΞ. ΣΤΑΙΝΜΕΤΖ, «Ο Γκαίτε και η Νέα Ελλάς», *Κρητικές Σελίδες* 3 (1939), σ. 684· VELOUDIS, ό.π., σσ. 112 εξ., 117, 119. Βλ. και Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ, «Ο Γκαίτε στην Ελλάδα. 1. Ο ελληνικός Διαφωτισμός», εφημ. *Το Βήμα* 20. 3. 1982· Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Γκαίτε - Θέατρο - Ελλάδα. Το δυναμικό τρίγωνο μιας πολλαπλής σχέσης», στον τόμο: *Ο μίτος της Αριάδνης. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2000, σσ. 290-337.

μερικά θερμά λόγια.[27] Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα το έτος της γεννήσεώς του· αλλά πρέπει να ήταν λογικά λίγο πριν από τη στροφή του αιώνα.[28] Για το πώς έρχεται στο Ελληνικό Λύκειο του Βουκουρεστίου (1813/14), μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε: ίσως τον ήξερε ο Άνθιμος Γαζής από την κοντινή Μακρυνίτσα, γιατί η ανταπόκρισή του που δημοσιεύεται στον *Ερμήν τον Λόγιον* (1813) για τις εξετάσεις του Ελληνικού Λυκείου, στις οποίες συμμετέχει ως «μαθητής», μαρτυρούν δύο πράγματα: 1) ότι πρέπει να ήξερε τον εκδότη του περίφημου περιοδικού προσωπικά, αλλιώς δε θα είχε το θάρρος να κάνει κάτι τέτοιο, και 2) ότι πρέπει να ήταν κάπως μεγαλύτερος από έναν κανονικό μαθητή, αλλιώς δύσκολα θα προχωρούσε σε μια τέτοια πράξη. Από αυτό το γεγονός προκύπτει η δυνατότητα, ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας να τον είχε συμπεριλάβει στους πρώτους μαθητές του νεοσύστατου Ελληνικού Λυκείου με τη μεσολάβηση του Άνθιμου Γαζή, ο οποίος τον γνώριζε ήδη από την πατρίδα του. Στο Βουκουρέστι φοιτά τα έτη 1813 και 1814 και μαθαίνει προφανώς και γερμανικά (αυτό δηλώνει η μετάφραση του μονόπρακτου του Kotzebue),[29] για να ετοιμαστεί για σπουδές σε γερμανικό πανεπιστήμιο. Αν ο «Ιάσων Παπαδόπουλος» της επιστολής του Άνθιμου Γαζή προς τον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας (18.11.1815) αναφέρεται πραγματικά στον Ιωάννη Παπαδόπουλο, όπως εικάζει ο Κουγέας,[30] τότε σπουδάζει ήδη το 1815 στο Μόναχο, ως υπότροφος της «Εταιρείας των Φιλομούσων» και συστημένος από τον Άνθιμο Γαζή στο φιλέλληνα Franz Baader του Μονάχου, ως ένας από τους πρώτους υπότροφους της Εταιρείας που έκανε σπουδές στη Γερμανία. Από την επιστολή της κόμισσας Έδλιγγ προς τον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας (6.5.1818)[31] μαθαίνουμε πως ως σπουδαστής διακρινόταν για επιμέλεια και την ευφυΐα του. Στο Πανεπιστήμιο της Ιένας εγγράφεται στις 17 Απριλίου 1817, σε μια στιγμή που έχει σχεδόν αποπερατώσει την ελληνική μετάφραση της *Ιφιγένειας* του Γκαίτε, την οποία του παραδίδει σε χειρόγραφη μορφή στις 27 Ιουνίου 1817.[32] Στις σημειώσεις του ο Γκαίτε αναφέρει, ότι ο νεαρός Έλληνας φοιτητής τον έχει επισκεφθεί στο διάστημα 16.4.1817 έως 28.1.1818 τουλάχιστον δέκα φορές και είχε μαζί του τουλάχιστον μιαν εκτενέστατη συζήτηση για την κατάσταση στην Ελλάδα, τις προσπάθειες και ελπίδες των Ελλήνων.[33] Παρατηρεί μάλιστα, ότι από την οπτική γωνία του ξενιτεμένου Έλληνα το δράμα της

[27] Σε ομιλία του στις 30 Μαρτίου 1916 στον «Παρνασσό» για το Βιζυηνό και τον Κρυστάλλη, αναφέρεται προλογίζοντας στη μορφή του Παπαδόπουλου, την οποία εξιδανικεύει και εξυψώνει σε σύμβολο της νέας ελληνικής ψυχής. «Νους από τους καθολικώτερους των αιώνων, ο μεγάλος Γκαίτε, μιλεί στα *Χρονικά* του για κάποιον Έλληνα, Παπαδόπουλον τ' όνομά του. Τον εγνώρισε στα 1817, φοιτητή στο Πανεπιστήμιο της Ιένας». Και παραθέτει το σχετικό απόσπασμα από τα ημερολόγια του Γκαίτε. Συνεχίζει: «Ο νέος αυτός Παπαδόπουλος μου φαίνεται πως συμβολίζει με τα ενθουσιαστικά του ξεφωνήματα τη νέα ελληνική ψυχή, τρισυπόστατα πρωτοφανερωμένη τότε με την ποίησή της που είναι κι από τα πρώτα ντροπαλά του μεσαιονοίγματα, το μοσχοβολισμένο αμαραντολούλουδο της ψυχής αυτής. Ανίσως και σταματούσαμε σε τρία, σαν ιδεατά, σημεία στους ποιητικούς μας ορίζοντας και στον ίδιο τον καιρό και λίγο ύστερ' από τότε που μεγαλοφωνούσε τη συγκίνησή του ο νέος φοιτητής του γερμανικού Πανεπιστημίου ...» - αναφέρεται στον Κάλβο, το Σολωμό και το Δημοτικό Τραγούδι (το απόσπασμα στον ΚΟΥΓΕΑ, ό.π., σ. 370).

[28] Ο Βελουδής (VELOUDIS, *Germanograecia*, ό.π., σ. 112) δίνει την πληροφορία, πως το 1819 πέθανε στη Βιέννη περίπου 25χρονος. Η εικασία είναι εύλογη, γιατί όταν φοιτά στο Βουκουρέστι (1813/14) και στέλνει ανταπόκριση στο *Λόγιο Ερμή* στη Βιέννη (1813) δεν μπορεί να είναι ακόμα σε πραγματικά μαθητική ηλικία.

[29] Στην Αυθεντική Ακαδημία του Βουκουρεστίου υπήρχε καθηγητής των γερμανικών, όπως μας πληροφορεί η CAMARIANO-CIORAN, ό.π., σ. 255.

[30] Βλ. παραπάνω (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 375).

[31] Βλ. παραπάνω (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 365)

[32] F. von BIEDERMANN, ό.π., σ. 64.

[33] Βλ. *Tag- und Jahreshefte*, Weimar 1893, σσ. 132 εξ.

Ιφιγένειας παίρνει και μιαν άλλη διάσταση: της νοσταλγίας της επιστροφής στην Πατρίδα· βρίσκει τη μετάφραση «αρκετά θαυμάσια».[34] Όπως φανερώνει και ο εκτενής ελληνικός πρόλογος (μετά το σύντομο γερμανικό), τα κίνητρα της μετάφρασης ήταν πατριωτικά, όχι λογοτεχνικά, αλλά η αναφορά του θεάτρου της Οδησσού μαρτυρεί, πως δεν θα ήταν τελείως απίθανη και η σκέψη του μεταφραστή να ανεβαστεί στην ελληνική ερασιτεχνική σκηνή της Οδησσού.[35] Το έργο κυκλοφορεί σε έντυπη μορφή, χρηματοδοτημένη από την ίδια την κόμισσα Έδλιγγ (ή μάλλον από τα χρήματα της «Εταιρείας των Φιλομούσων» που διαχειρίστηκε η κόμισσα για τους Έλληνες υποτρόφους στη Γερμανία), πριν από τον Ιούλιο του 1818,[36] τον Αύγουστο του 1818 η έκδοση αναγγέλλεται στον *Λόγιον Ερμήν*,[37] και αντίτυπά της υπάρχουν στη Βιέννη (στους εκδότες του *Ερμού του Λογίου*), στην Κωνσταντινούπολη

[34] Αυτά είναι τα λόγια απ' τη μετάφραση του Κουγέα. Το όλο απόσπασμα έχει ως εξής: «Προσωπικήν αναπνέωσιν παλαιοτέρων ευνοιών ηυτύχησα να έχω συχνά και κατά το έτος τούτο. Η πριγκίπισσα της Έσσης δεν αφήκεν ευκαιρίαν να μη μου δείξη προσωπικώς την αδιάπτωτον ευμένειάν της. Η συντροφία του Υπουργού φον Χούμβολδ μου ήτο και τώρα, όπως πάντοτε, ζωογόνος και παρορμητική. Εν τούτοις διά πολύν καιρόν ησθανόμην μίαν εντελώς ιδιάζουσαν επίδρασιν από τον σημαντικόν αριθμόν των εις Ιένναν και Λειψίαν σπουδαζόντων νεαρών Ελλήνων. Ο πόθος να εγκολπωθούν την Γερμανικήν παιδείαν τους ήτο πάρα πολύ ζωηρός, καθώς επίσης και ο ζήλος να χρησιμοποιήσουν κάποτε όλην αυτήν την ωφέλειαν εις την διαφώτισιν και την σωτηρίαν της πατρίδος των. Η επιμέλειά των ήτο ανάλογος με τας προσπαθείας των, παρετήρησα μόνον ότι όσον αφορά εις την ουσιώδη σημασίαν της ζωής επηρεάζοντο μάλλον από λέξεις παρά από ξεκαθαρισμένας εννοίας και σκοπούς. Ο Παπαδόπουλος, ο οποίος με επεσκέπτετο συχνά εις την Ιέναν, μου εγκωμίαζε κάποτε με νεανικόν ενθουσιασμόν το μάθημα του καθηγητού του της Φιλοσοφίας. Αντηχούν, έλεγε με δυνατήν φωνήν, τόσον θεσπέσια τα λόγια του υπερόχου διδασκάλου όταν ομιλή περί *Αρετής*, περί *Ελευθερίας*, περί *Πατρίδος*. Αλλ' όταν ηθέλησα να ερωτήσω, τι επί τέλους ο λαμπρός αυτός διδάσκαλος περί Αρετής, Ελευθερίας και Πατρίδος εξαγγέλλει, έλαβα εις απάντησιν ότι: Αυτό δεν μπορεί τόσον ακριβώς να το ειπή, αλλά λέξεις και τόνος αντηχούν πάντοτε εις την ψυχήν του: *Αρετή, Ελευθερία, Πατρίς*. Είναι ο ίδιος φοιτητής που μετέφρασε την εποχήν εκείνην την *Ιφιγένειαν* εις την νέαν Ελληνικήν και αρκετά θαυμάσια. Όταν παρατηρήση κανείς το έργον εις την γλώσσαν αυτήν και από αυτής της απόψεως, θα ιδή ότι εκφράζονται εις αυτό κατά τρόπον εντελώς χαρακτηριστικόν τα νοσταλγικά αισθήματα ενός ξενητευμένου ή ενός εξορίστου Έλληνος. Διότι ο γενικός πόθος διά την πατρίδα εκφράζεται εδώ εντελώς ειδικά εις τον πόθον διά την Ελλάδα ως την μοναδικήν εις τον κόσμον πολιτισμένην χώραν» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 367 εξ.).

[35] Εκεί όμως έργα μη πολιτικά και επαναστατικά αποκλείονταν πλέον, με τον ερχομό του Γεώργιου Λασσάνη στην πόλη (βλ. π.χ. τους *Στρελίτζους* στη μετάφραση του Κωνστ. Κοκκινάκη, όπου στον πρόλογο αναφέρεται ρητά πως έχει γραφεί να παρασταθεί στην ελληνική σκηνή της Οδησσού). Έτσι στην παρατήρηση του Κουγέα: «Αν παρεστάθη και η μεταφρασμένη από τον Παπαδόπουλον *Ιφιγένεια* του Γκαίτε, ή αν υπήρχεν εις τον νουν των εκδοσάντων την μετάφρασιν η παράστασις αυτής από την ελληνικήν σκηνήν της Οδησσού, δεν γνωρίζομεν» (ό.π., σ. 367), μπορεί σήμερα να δοθεί αρνητική απάντηση.

[36] Φ. ΗΛΙΟΥ, ό.π., αρ. 1818. 42. Από παραδρομή αναφέρεται ως «έμμετρη μετάφραση» (σ. 548). Η εξήγηση του Βελουδή, γιατί επιλέχθηκε ο πεζός λόγος, αρκετά αδόκιμος την εποχή εκείνη, φαίνεται λογική: να αποφευχθούν οι δυσκολίες της μεταφοράς του έμμετρου λόγου πάλι σε έμμετρο («Die Umwandlung schließlich der Goetheschen *Iphigenie* in eine nicht nur für Griechenland damals noch äußerst unübliche Prosa-Tagödie ist höchstwahrscheinlich den Schwierigkeiten zuzuschreiben, denen der unerfahrene Übersetzer bei seinem kühnen Unterfangen auszuweichen suchte» (ό.π., σ. 117).

[37] Έτος 1818, σελ. 656. «*Ιφιγένεια εν Ταύροις*· Τραγωδία εις πέντε πράξεις μεταφρασθείσα εκ του Γερμανικού υπό Ιωάννου Παπαδοπούλου... Ευρίσκεται εν Βιέννη παρά τοις εκδόταις του Λογίου Ερμού, εν Κωνσταντινουπόλει παρά τω κυρίω Πολυχρονιάδη, εν

και την Οδησσό.[38] Δηλαδή η διακίνηση των αντιτύπων δεν έγινε τελικά από την Ιένα, αλλά από τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη και το Θεόκλητο Φαρμακίδη στη Βιέννη. Αλλά στη Βιέννη θα καταλήξει, κατά τραγική ειρωνεία, ήδη το 1819 ο άτυχος φοιτητής. Το οδοιπορικό της αρρώστιας του Παπαδόπουλου έχει συγκροτήσει ο Κουγέας από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Κωνστ. Ασώπιου.[39] Ο Παπαδόπουλος εγγράφεται στα μητρώα του Πανεπιστημίου του Göttingen στις 23 Απριλίου 1819.[40] Στις αρχές Ιουλίου έχει ήδη προσβληθεί σοβαρά από φυματίωση, αλλά το κακό πρέπει να υπήρχε ήδη από τα τέλη του 1818,[41] γιατί η κόμισσα Έδλιγγ αναφέρει πως υποβλήθηκε σε θεραπεία. Δεν αποκλείεται η μετάβασή του στο

Οδησσώ παρά τοις διδασκάλοις κ. Γ. Γενναδίω και Γ. Μακρή και πωλείται έν φιορίνιον αργυρούν». Αγγελίες της εκτύπωσης υπάρχουν επίσης στον *Φιλολογικό Τηλέγραφο*, 16, 15 Αυγ. 1819, στ. 132 και στα *Annales Encyclopédiques* 5, Παρίσι 1818, σ. 131 (ΗΛΙΟΥ, ό.π.).

[38] Το κείμενο του σημαντικού αυτού προλόγου «Προς τους Έλληνας», τυπωμένο με αραιές γραμμές στην αρχή της μετάφρασης (σσ. VII-XII), έχει ως εξής: «Η πάλαι ποτέ της πατρίδος λαμπρότης και η καταισχύνη, η οποία ήδη καλύπτει το ωραίον της πρόσωπον, άναψεν εις το στήθος σας τα ωραία αισθήματα της ελληνικής ψυχής και προ πολλού ήδη βαδίζετε τον δρόμον, τον οποίον οι προπάτορές μας εβάδισαν. Ήτον αδύνατον να πνίξη αυτά της αμαθίας το σκότος, εν ώ του Ελικώνος αι κορυφαί μας νεύουν προς τας μούσας, και αύται μακρόθεν με λυπηρά βλέμματα θεωρούν την πρώτην των κατοικίαν. Από της ιδίας μας πατρίδος τους χρυσούς αιώνας και δυστυχείς καιρούς εσχηματίσατε προς τούτοις και το πρωτότυπον, κατά το οποίον υψωνόμενοι εις την αρετήν καταγρέτε τους τελευταίους και ανακαλείτε τους πρώτους. Η προς την πατρίδα αγάπη και τα υψηλά και γενναία φρονήματα ενώνουν τους ενδόξους προγόνους μας διά να προσφέρουν κάθε θυσίαν διά το κοινόν καλόν, και η Ελλάς σκεπάζεται με δόξαν, εις το θέατρον και τον Παρθενώνα κατοπτρίζεται των τεχνών η εντέλεια και η ωραιότης, και η Ακαδημία αντηχεί θεία πράγματα· το τερατώδες πνεύμα της διχονοίας αρχίζει με βαρείας πτέρυγας να απλώνη το σκότος, και με τους τρομακτικούς του όνυχας να σχίζη τους ωραίους δεσμούς, με τους οποίους ήτον δεμένη της Ελλάδος η ευτυχία, και οι Έλληνες δεν ήτον πλέον εκείνοι, οι οποίοι απεκατέστησαν την Ελλάδα διδάσκαλον όλης της οικουμένης, αλλ' ητοίμαζον τον ζυγόν υποκάτω εις τον οποίον ήδη βαρέως αναστενάζουσιν οι απόγονοι· προ οφθαλμών σας έχετε λοιπόν την πατρίδα, το παράδειγμα της ευτυχίας και δυστυχίας, καθείς αισθάνεται την ατιμίαν αυτήν ιδίαν του ατιμίαν, όλοι εργάζεσθε προς την αναγέννησίν της, και εν ονόματι αυτής απαιτείται από καθε ένα το προς αυτήν χρέος του· αλλ' η αυστηρά αύτη απαίτησις έχει βέβαια συγκατάβασιν, όταν θεωρήτε την κατάστασιν και τας ασχολίας του προσφέροντος· και τούτο μ' επαρακίνησε να υπακούσω εις τους λόγους της εξοχωτάτης Κοντέσσης Έδλιγγ και του φίλου μου Λιβερίου προς έκδοσιν της *εν Ταύροις Ιφιγενείας*. Αύτη είναι έν από τα αριστουργήματα του περιφήμου Γγέτε (Goethe) εις τον οποίον η Γερμανία καυχάται, και τον οποίον ο πεπαιδευμένος κόσμος δικαίως ονομάζει Σοφοκλέα του Γερμανικού θεάτρου· εμεταφράσθη δε παρ' εμού από σέβας και αγάπην προς όλα, όσα ανήκουν εις την πατρίδα και εκδίδεται δι' εξόδων της φιλογενεστάτης Κοντέσσης Έδλιγγ διά την άνω αιτίαν. Η εκ τοιούτων μεταφράσεων ωφέλεια είναι γνωστή, ικανά ωμιλήθησαν περί ταύτης, στοχάζομαι, μέχρι τούδε, και τελευταίον το θέατρον εξύπνησε και ενασχολεί την φιλοκαλίαν των εν Οδέσση κατοικούντων Ελλήνων· αν λοιπόν και από την μετάφρασίν μου γίνη ωφέλεια, ας αποδοθή εις την φιλόκαλον Ελληνίδα, την κυρίαν Κ. Έδλιγγ, η οποία διά την παιδείαν, αρετήν της, και προτερήματα και την μητέρα Ελλάδα κάμνει μακαριστήν και ευφραίνει, και εις τας Αθήνας της Γερμανίας, το Βαϊμάρ, είναι στολισμός, και εις τους εν Ιένη σπουδάζοντας Έλληνας τω όντι Σπαρτιάτισσα μήτηρ, και αληθής ενθουσιασμός. / 16 Ιουλίου 1818 / Παπαδόπουλος».

[39] Πρόκειται για τετράδιο ακέφαλο με αντίγραφα επιστολών ή προσχεδιάσματα, που βρίσκεται στο τμήμα χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

[40] Βλ. παραπάνω.

[41] Στο Αρχείο του Καποδίστρια στην Κέρκυρα βρέθηκε γαλλική επιστολή «Compte de la Société des Muses 1818» της κόμισσας Έδλιγγ προς τον Καποδίστρια, όπου αναφέρεται στο κονδύλιο για τον Παπαδόπουλο το εξής: «Προκαταβολή εις τον Παπαδόπουλον διά να τυπώση την μετάφρασίν του της *Ιφιγενείας* του Γκαίτε εις το Ελληνικόν 100 τάλληρα...», και σε υστερόγρα-

Göttingen να έχει σχέση με την αρρώστια·[42] στις 9 Ιουλίου ο ετοιμοθάνατος αναχωρεί για τη Λειψία, για να ταξιδέψει μέσω Βιέννης στην Ιταλία για θεραπεία.[43] Στη Βιέννη προφανώς τον δέχεται ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ιερέας και εκδότης του *Λογίου Ερμού*, γιατί στις 30 Ιουλίου και 4 Αυγούστου λαμβάνει χρήματα εκ μέρους του Σταύρου Ιωάννου.[44] Σ' αυτόν φαίνεται πως πέρασε τις τελευταίες ημέρες της ζωής του ο Παπαδόπουλος στη Βιέννη· σε επιστολή του Ασώπιου προς τον Σταύρο Ιωάννου στις 27 Αυγούστου 1819 αναφέρεται, πως ο άρρωστος ήδη «απέρασεν εις κρείττονα βίον».[45] Αν υπολογίσουμε τη βραδύτητα της μεταφοράς των ειδήσεων, ο Παπαδόπουλος πρέπει να έχει πεθάνει στο πρώτο μισό του Αυγούστου του 1819.[46] Στον Lord Guilford ανακοινώνει το θάνατο του Παπαδόπουλου την 1η Σεπτεμ-

φο: «Ν. Β. Επειδή ο Παπαδόπουλος ηπειλήθη από φθίσιν (étisie) εθεώρησα καθήκον να τον κάμω να υποβληθή εις μιαν θεραπείαν, ήτις θα πληρωθή χωριστά. Θα σας στείλω μερικά αντίτυπα της μεταφράσεώς του, την οποία έστειλεν ήδη εις Βιέννην και από την οποίαν ελπίζει κάποιο κέρδος» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 425).

[42] Ασώπιος προς Χριστόφ. Φιλητά από Γοτίγγη, 5 Ιουλίου 1819: «Είς από τους εξ Ιένης ελθόντας νέους, Παπαδόπουλος, μεταφραστής της του Göthe *Ιφιγενείας*, είναι άρρωστος και όχι ακίνδυνα· και ο θεός να μας φυλάξη από την απαρηγόρητον λύπην του να αναχωρήσωμεν αφίνοντες τον χρηστόν πατριώτην εις την δυσχείμερον γην των Τευτόνων...» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 371). Ασώπιος προς Θεόκλητο Φαρμακίδη (Βιέννη) από Γοτίγγη, 7 Ιουλίου 1819: «Η βαρεία και όχι ακίνδυνος αρρώστια του αγαθού μας Παπαδοπούλου μας φέρει μεγάλην αθυμίαν· και είθε της Ελλάδος το δαιμόνιον να μη συγχωρήση ένα αφήσωμεν την ψυχράν κάλπην του χρηστού πατριώτου μας εις την δυσχείμερον γην των Τευτόνων· εάν γνωρίζεις ότι και η εδική σου ευχή συμβάλλει μη την παραμελήσης» (ό.π., σ. 371). Ασώπιος προς Lord Guilford από Γοτίγγη, 8 Ιουλίου 1819: «Αύριον ή μετά την αύριον στέλλομεν τον τάλανα Παπαδόπουλον εις την Λειψίαν, ώστε απ' εκεί να ακολουθήση το ταξείδιον διά την Ιταλίαν· εβοηθήσαμεν δε αυτόν εκ του υστερήματος, μην αμφιβάλλοντες ότι η θεία πρόνοια θέλει αναπληρώσει τα ελλείποντα» (ό.π., σ. 371).

[43] Ασώπιος προς τους εμπόρους Θεοχάρη στη Λειψία, από Γοτίγγη, 9 Ιουλίου 1819: «Εντιμότατοι κύριοι Γεώργιε και υιέ, / Κατ' επιταγήν των ιατρών και συμβουλήν των φίλων, σήμερον εστείλαμεν δι' αυτού τον άρρωστον Παπαδόπουλον, με χωριστόν αμάξι και με άνθρωπον ένα τον υπηρετή, ώστε να περάση διά Βιέννην και εκείθεν, εάν δυνηθή, διά την Ιταλίαν, όπου ίσως η γλυκύτης του κλίματος συμβάλη εις ανάρρωσίν του. Να τον συστήσωμεν εις την τιμιότητά σας κρίνομεν περιττόν, επειδή πρώτον μεν τον γνωρίζετε προ πολλού· δεύτερον δε η χρηστότης της υμετέρας διαθέσεως εκτείνεται εις γνωστούς και αγνώστους...». Στη συνέχεια παρακαλεί να του φέρει ένα λεξικό ο άνθρωπος που συνοδεύει τον Παπαδόπουλο, γυρνώντας από τη Λειψία (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 371 εξ.).

[44] Και αυτοί οι λογαριασμοί βρέθηκαν στο Αρχείο του Καποδίστρια: «Προς τον κύριον Σταύρον Ιωάννου / Βιέννα 30 Ιουλίου / Έλαβον τα μετρηθέντα μοι σήμερον εις εικοσάρια φιορ. πεντήκοντα f. 50 τα οποία θέλουν χρησιμεύση διά τον ασθενή ομογενή κύριον Παπαδόπουλον. / Ταύτα και μένω / Θεόκλητος Φαρμακίδης» (Κουγέας, ό.π., σ. 425). «Αυγούστου 4. Έλαβον έτι διά τον ανωτέρω ασθενή φιορίνια 50 εις εικοσάρια f. 50. / Θεόκλητος Φαρμακίδης» (ό.π., σ. 425).

[45] Ασώπιος από Γοτίγγη στο Σταύρο Ιωάννου στη Βιέννη, 27 Αυγούστου 1819: «Κύριε Σταύρε / ...Να σε ευχαριστήσω διά την φροντίδα της αποστολής των παρά Ζαχαρίου Λεονάρδου αργυρίων κρίνω περιττόν· επειδή ουδέ η πρώτη είναι αύτη ουδέ η μόνη χάρις σου προς εμέ. Να σιωπήσω όμως δεν δύναμαι το φιλάνθρωπον φέρσιμόν σου προς τον τάλανα Παπαδόπουλον. Το έργον σου, φίλε, είναι αληθινά πολλών επαίνων άξιον και σε κατατάσσει εις τον αριθμόν των αληθινών φιλανθρώπων και φιλογενών· εις εμέ έπειτα είναι και ιδιαίτερος λόγος χαράς, ότι έπραττες ταύτα συμπατριώτης μου ων· τον Λιβέριον δύνασαι να ερωτήσης περί τούτου. Και ο μεν Παπαδόπουλος απέρασεν εις κρείττονα βίον...» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 373 εξ.).

[46] Υπάρχει και γαλλική επιστολή του Lord Guilford από το Λονδίνο στον Ασώπιο στο Göttingen, στις 19 Αυγούστου 1819, που βρίσκεται στα χαρτιά του τελευταίου, όπου εκφράζει τη λύπη του «διά την τόσον πρόωρον αναχώρησιν του *πτωχού Παπαδοπούλου εκ Γοτίγγης*, του αναγγέλλει ότι έχει στείλει εις τον Παπαδόπουλον 40 Αυστριακά δουκάτα από το Aix-la-

βρίου 1819 και δίνει λογαριασμό για τα χρήματα που έχει στείλει.[47] Ο Καποδίστριας αναλαμβάνει και τα έξοδα της ατελέσφορης θεραπείας και κηδείας του Παπαδόπουλου στη Βιέννη, τα οποία είχε καταβάλει ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, όπως φαίνεται από επιστολή του Σταύρου στις 10/22 Μαΐου 1820.[48] Έτσι τελειώνει ο σύντομος και άδοξος βίος του Ιωάννη Παπαδοπούλου, που ήταν από τους καλύτερους Έλληνες φοιτητές στη Γερμανία προεπαναστατικά, και μαζί με τους Γεώργιο Σακελλάριο και Κωνστ. Κοκκινάκη από τους πρώτους μεταφραστές θεατρικών έργων από τα γερμανικά. Σε λίγο θα γυρίσουν όλοι στην Ελλάδα, για να υπηρετήσουν την πατρίδα.

Τα κίνητρα των θεατρικών μεταφράσεων από τα γερμανικά εκείνα τα χρόνια είναι δύο ειδών: είτε ηθικοδιδακτικά είτε πατριωτικά-αρχαιογνωστικά·[49] ενώ η *Ιφιγένεια* ανήκει σαφώς στη δεύτερη κατηγορία, τα κίνητρα της επιλογής του σχετικά άγνωστου μονόπρακτου του Kotzebue πρέπει να ήταν ηθικοδιδακτικά· το έργο δείχνει την ηθική ανωτερότητα του Κουάκερων, που εφαρμόζουν την ισότητα των ανθρώπων στις αγροτικές κοινότητές τους, αποφεύγουν τη βία και την αντίσταση και υποτάσσονται απόλυτα στη θέληση του Θεού. Ο August von Kotzebue (1761-1819) μεταφράζεται σ' όλους τους βαλκανικούς λαούς στη φάση πριν από την ίδρυση οργανωμένων εθνικών σκηνών, όταν τα ερασιτεχνικά σχήματα αντιμετωπίζουν ποικίλες δυσκολίες, από την αίθουσα και το σκηνικό εξοπλισμό έως την ανεύρεση γυναικών για τους γυναικείους ρόλους, γιατί τα ολιγοπρόσωπα έργα του δεν παρουσιάζουν μεγάλες υποκριτικές απαιτήσεις, ανεβάζονται σχετικά εύκολα από κάθε ερασιτεχνική σκηνή και εξασφαλίζουν με στέρεα δραματουργική τεχνική τη μέθεξη των θεατών, είτε σε γέλιο είτε σε συγκίνηση και δάκρυα.[50] Ο Kotzebue ήταν από το 1797-1799 διευθυ-

Chapelle ταχυδρομικώς και τον παρακαλεί να τον πληροφορήση αν ελήφθησαν, προσθέτει δε ότι περί το τέλος του μηνός θ' αναχωρήσουν εκ Βιέννης διά την Γοτίγγην ο Θεόκλητος (Φαρμακίδης) και ο Μανούσης» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 373). Ο ίδιος ο Θεόκλητος Φαρμακίδης γράφει από τη Βιέννη στον Ασώπιο στο Göttingen στις 20 Αυγούστου 1819: «Περί του πτωχού Παπαδοπούλου γράφω τον φίλον Λιβέριον. Λυπούμαι να γράφω πάλιν περί αυτού». Η επιστολή αυτή όμως δεν σώζεται (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 373).

[47] «Την υμετέραν εκλαμπρότητα ταπεινώς προσκυνώ. / Τα σαράντα δουκάτα, τα οποία η ανήκουστος καλωσύνη σας προς τον άθλιον Παπαδόπουλον έστειλε, επειδή εκείνος είχε προ δύο ημερών αναχωρήσει διά Βιένναν, τα έλαβεν ο κύριος Λιβέριος, ως επίτροπός του, και έλαβε περί αυτών την προσήκουσαν φροντίδα, μέρος μεν μεταχειρισθείς εις συμπλήρωσιν εξόδων δρόμου και μέρος εις πληρωμήν χρεών του και μέρος διορίσας να του πληρωθώσιν εις Λειψίαν και Βιέννην· εάν ορίζετε, ημπορεί να σας γράψη και ο ίδιος περί τούτου. Αλλ' ο ταλαίπωρος νέος φθάσας εις Βιέννην εστέρησε την πατρίδα των ελπίδων όσας περί αυτού έτρεφεν· απέθανεν ο άθλιος, αφήσας λύπην απαρηγόρητον εις όλους τους γνησίους φίλους της ταλαίνης Ελλάδος. Δεν έζησεν ο τάλας ίνα σας μαρτυρήση την βαθείαν ευγνωμοσύνην του. Το ιερόν τούτο χρέος μένει κληρονόμημα εις τους φίλους του και ούτως αντί ενός έχετε πολλούς κήρυκας της γενναιότητος και απαραδειγματίστου καλωσύνης σας. Αλλ' η Υ. Ε. αφίνει τα τοιαύτα εις τους οποίους δεν γνωρίζουν την αληθινήν αμοιβήν των αρετών. Όλοι οι εδώ Γραικοί σας προσκυνούν. Και εγώ δε προσκυνώ σας και ασπάζομαι την δεξιάν σας. / Κ. Α.» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 372 εξ.).

[48] «Σεμπτέμβριος 1819. Τα διά χειρός του Πάτερ Θεοκλήτου εξοδευθέντα διά την ασθενείαν και ταφήν του μακαρίτου Παπαδοπούλου και κατά τας σταλείσας αποδείξεις εις Βαρσοβίαν του ενδοξοτάτου άρχοντος Κόμητος Κυρ. Καποδίστρια φ(ιορ) 100. / Διά τα μετηθέντα μοι ο Πάτερ Θεόκλητος από τα πωληθέντα πράγματα του μακαρίου Παπαδοπούλου χάρτινα φ(ιορ)ιν.) 40» (ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σ. 426).

[49] VELOUDIS, όπ., σσ. 116 εξ.

[50] Βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Η ιδέα του Εθνικού Θεάτρου στα Βαλκάνια τον 19ου αιώνα. Ιστορική τραγωδία και κοινωνιοκριτική κωμωδία στις εθνικές λογοτεχνίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Αθήνα 1993, σσ. 121-125 και pass. και του ίδιου, «Ο Pietro Metastasio και ο

ντής του Burgtheater της Βιέννης, όπου είχε ανεβάσει και την *Ιφιγένεια* του Γκαίτε· το 1801 ο Κωνστ. Κοκκινάκης παρουσιάζει τέσσερις μεταφράσεις θεατρικών έργων στα ελληνικά τυπογραφεία της Βιέννης: *Η εκούσιος θυσία, Μισανθρωπία και Μετάνοια, Οι Κόρσαι* και *Πτωχεία και ανδρεία*·[51] ειδικά το δεύτερο ήταν μεγάλη επιτυχία στην εποχή του και παίχτηκε και από Έλληνες ερασιτέχνες στα Αμπελάκια το 1803, πιθανώς κατά προτροπή του Γεώργιου Σακελλάριου, που βρισκόταν τότε εκεί. Έτσι η εκλογή του θεατρικού συγγραφέα, με τα σχετικά απλά πεζά γερμανικά του, τη μεγάλη επιτυχία που είχε σε όλη την Ευρώπη και ενδεχομένως τα σχέδια για ερασιτεχνική σκηνή, που υπήρχαν στο Βουκουρέστι ήδη από το 1813/14 και πραγματοποιούνται ύστερα το 1817, δεν εγείρει πολλά ερωτηματικά· αλλά γιατί αυτό το περίπου άγνωστο έργο;

Ο «φιλοπερίεργος» Διαφωτισμός δεν εισάγει μόνο την ιδέα του bon sauvage, που χαίρεται σε ανέγγιχτες από τον ανθρώπινο πολιτισμό των πόλεων και απομακρυσμένες περιοχές την ομορφιά της ύπαρξής του (π.χ. το *La Peyrouse* (1798) του Kotzebue διαδραματίζεται σε νησί του Ειρηνικού), αλλά και την κοινωνική αντίθεση ανάμεσα σε διεφθαρμένη αριστοκρατία και την αφύσικη αυλική ζωή και τους απλούς αγρότες της υπαίθρου, που ζουν ένα είδος φυσικού και «ηθικού» ειδυλλίου. Ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες βρίσκεται η αστική τάξη των πόλεων. Ένα τέτοιο παράδειγμα απόλυτης ηθικής ακεραιότητας είναι οι πληροφορίες, που έχουν οι Ευρωπαίοι για την προτεσταντική αίρεση των Κουάκερων, που εμφανίστηκε στη Σκωτία το 17ο αιώνα, ανθούσε όμως ιδιαίτερα στην Αμερική.[52] Αυτοί οι φιλήσυχοι και εργατικοί άνθρωποι, που αποκαλούν όλους στον ενικό και «φίλους», πιστεύουν στην απόλυτη αυθεντία του εσωτερικού λόγου του Αγίου Πνεύματος, που οδηγεί πάντα τον πιστό (η Αγία Γραφή δεν αποτελεί κριτήριο του δόγματος), απαγορεύει τον όρκο, αρνείται το δικαίωμα της έστω νόμιμης άμυνας, διακρίνεται για προαιρετική λατρεία και πλήρη απουσία δόγματος. Είναι «ζώσα θρησκεία». Οι Κουάκεροι χαρακτηρίζονται από οικειότητα στη συνομιλία και άρνηση να βγάλουν το καπέλο τους ενώπιον των προϊσταμένων τους. Αυτή η περίεργη και απόλυτα συνεπής συμπεριφορά τράβηξε το ενδιαφέρον των Διαφωτιστών. Οι πρώτοι ιεραπόστολοι από τη Σκωτία κυρίως φθάνουν στην Αμερική (1654-1656), ελέγχουν αρχικά το Rhode-Island, τη νοτιοδυτική New Jersey (1676), και την ανατολική (1682), ιδιαίτερα όμως την Pennsylvania, όπου διαδραματίζεται και το έργο μας (εκεί κυβερνούσε ο William Penn, χάρτα του 1681). Οι Κουάκεροι εκδιώχθηκαν από την Αγγλία και οι πουριτανοί της Βοστώνης καταδίκασαν πολλούς σε θάνατο (1660-1661). Προκομμένοι άνθρωποι, φιλελεύθεροι, εργατικοί, αρνούνταν να πολεμήσουν εναντίον των Γάλλων στον Επταετή Πόλεμο και δεν συμμετείχαν στην Αμερικανική επανάσταση του 1776. Ο Kotzebue άλλωστε έχει γράψει

August von Kotzebue στο θέατρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Δρόμοι της πρόσληψης στο 18ο και 19ο αιώνα», στον τόμο: *Βαλκανική θεατρολογία. Δέκα μελετήματα για το θέατρο στην Ελλάδα και τις γειτονικές της χώρες*, Αθήνα 1994, σσ. 311-319.

[51] ΗΛΙΟΥ, ό.π., αρ. 1801. 20, 1801. 38, 1801. 40 και 1801. 45. Συνήθως αποδίδονται και οι τέσσερις μεταφράσεις στον Κοκκινάκη. Η πρώτη είναι ανώνυμη, «προσγράφεται» όμως στον Κοκκινάκη, η δεύτερη επίσης χωρίς όνομα (κατά το Θεόκλητο Φαρμακίδη όμως έργο του, *Ελλ. Τηλέγραφος* 1815, σ. 874), η τρίτη ξανά «προσγράφεται» στον Κοκκινάκη, ενώ η τέταρτη φέρει ρητά το όνομά του. Ελπίζω να μπορέσω να αποδείξω σύντομα, με συγκριτική και υφολογική μελέτη, ότι και οι τέσσερις μεταφράσεις είναι από το χέρι του Κοκκινάκη.

[52] Η λέξη «Κουάκεροι», από το αγγλικό to quake, τρέμω, είναι προτεσταντική αίρεση, η «Κοινωνία των Φίλων», εισάγεται στην Αμερική το 1638 από τον Roger Williams στο Rhode-Island, ενώ ιδρυτής της είναι ένας υποδηματοποιός, ο Γεώργιος Φοξ, που κηρύσσει τη διδασκαλία του πρώτη φορά το 1647.

αρκετά έργα με θέμα το Νέο Κόσμο, τον οποίο ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός ατένιζε με θαυμασμό και ελπίδα.

Το μονόπρακτο αυτό διακρίνεται λοιπόν από ένα αυταπόδεικτο θεματολογικό ενδιαφέρον για την περίεργη αυτή θρησκευτική αίρεση, που υπηρετεί με απόλυτη συνέπεια και στο έπακρο τα χριστιανικά ιδανικά της ηθικής αρετής, αποδεικνύοντας τον παραλογισμό του πολέμου (οι Κουάκεροι θεωρήθηκαν από τους Άγγλους προδότες) και απομυθοποιώντας τον δήθεν «ανώτερο» πολιτισμό του Εγγλέζου στρατηγού. Αυτός ο ανταγωνισμός «τιμιότητας», της στρατιωτικής και της θρησκευτικής, των δύο πατέρων με τους δύο «άτακτους» και ξεστρατισμένους γιους, αποτελεί το βασικό άξονα του έργου. Για το πώς προτιμήθηκε ακριβώς αυτό το έργο, που βρίσκεται στον 37ο τόμο των θεατρικών απάντων του Kotzebue και δημοσιεύτηκε στη Βιέννη το 1812, από τους δασκάλους του Παπαδοπούλου ή από τον ίδιο το 1813 (πιθανώς) στο Βουκουρέστι, δεν μπορούμε να ξέρουμε. Όπως φαίνεται όμως από την ποιότητα της μετάφρασης, πρόκειται μάλλον για σχολική άσκηση ή και εθελοντικό δείγμα του ζήλου του μαθητή, να επιδείξει τις γνώσεις του στα γερμανικά.

Το σύντομο, έξυπνα σημένο έργο, έχει έξι πρόσωπα: τον Άγγλο αρχηγό (General) Χόβε (Howe), το γιο του Βιλλιάμο (William), υπολοχαγό (Lieutenant), τον υπασπιστή του - εκ μέρους του αγγλικού στρατού, και από μέρους των Κουάκερων τον Βάλτερ Μιβλίνο (Mifflin), το γιο του Εδουάρδο και τη Μαρία Μιλφόρδου (Milford), τη μνηστή του τελευταίου. *«Η σκηνή παρίσταται, επί του Αμερικανικού πολέμου, εις την Πενσυλβανίαν, [πόλιν της Αμερικής],*[53] *πλησίον της Φιλαδελφίας, εις το κατάλυμα του Αγγλικού Αρχηγού, παρ' ώ καί τις κοιτών»* (φ. 1ν). Ήδη από αυτή την αρχική σκηνική οδηγία διαφαίνονται οι γλωσσικές επιλογές του μεταφραστή: αρκετά λόγιες με δοτικές και αρχαΐζουσες φόρμουλες, συχνά περίπλοκες και περισπούδαστες διατυπώσεις. Η Α΄ σκηνή διαδραματίζεται ανάμεσα στον Αρχηγό και τον υπασπιστή: ο γιος και το τάγμα, που έπρεπε να έχει επιστρέψει στο στρατόπεδο, ακόμα δεν έχουν γυρίσει. Ο Αρχηγός, φοβούμενος το ζωηρό χαρακτήρα του γιου του, μπαίνει σε έγνοιες, ενώ ο άλλος τον καθησυχάζει, πως εδώ γύρω δεν υπάρχουν εχθρικές δυνάμεις αλλά μόνο Κουάκεροι· και αυτοί είναι ακίνδυνοι, γνωστοί *«όταν τις δώση εν ράπισμα είς τινα τούτων, υπομένει και παρακαλεί να τον επιφέρη και άλλον»* (φ. 2ν, 13-15). Ο στρατηγός αντιτείνει, πως η στρατιωτική τιμή δεν επιτρέπει βιαιοπραγίες ακόμα και σε εχθρική χώρα· αν και η Πενσυλβανία δεν είναι ακριβώς αυτό.[54] Ο υπασπιστής του θυμίζει πως οι Κουάκεροι είναι αποστάτες εναντίον της πατρίδας. Συλλαμβάνουν έναν που ήρθε στο στρατόπεδο χωρίς διαβατήριο και θέλει να μιλήσει με το στρατηγό· ο Αρχηγός διατάζει να τον φέρουν. Στη Β΄ σκηνή μπαίνει ο Βαλτέρος Μιβλίνος, προσφωνεί το στρατηγό στον ενικό «φίλε» και δεν βγάζει το κάλυμμα απ' το κεφάλι. Τον επιτιμά ο υπασπιστής· εκείνος δικαιολογεί το φέρσιμό του.[55] Τον στέλνει η κοινότητα των Κουάκερων να ζητήσει από το

[53] Προσθήκη του μεταφραστή.

[54] *«Η εχθρική χώρα είναι θεία γη. Αυτήν δεν πρέπει κανείς να την μολύνη με πταίσματα. Έτι δε ουδόλως αυτής της Πενσυλβανίας, της μοναδικής αυτής χώρας της Αμερικής. Τους προκρίτους της ήθελον αποκτήσει με την ελευθέραν θέλησίν των. Η μοναδική αύτη χώρα, εις την οικουμένην ίσως, δεν υπέπεσεν εις καμμίαν σκληράν εξουσίαν. Μολαταύτα καθημέραν ακούω αταξίας»* (30-35).

[55] *«Βαλ.: Οι τρόποι σας εις εμέ είναι άγνωστοι, καθότι εγώ εισέτι δεν είδα στρατηγόν, όμως εγώ γνωρίζω ότι πας άνθρωπος είναι αδελφός μου. Τον πίλον μου φορώ εις την κεφαλήν μου επί ζωής μου. Αυτός αποτελεί μέρος των ενδυμάτων μου, και εάν εις Βασιλέα παρουσιασθώ δεν τον εβγάζω. Σε ατίμασε κατά τούτο, φίλε Χόβε; Μην κακοφαίνεται. Εγώ φορώ τον πίλον μου έμπροσθεν του Θεού, διατί όχι και έμπροσθέν σου;»* (64-70).

στρατηγό να σταματήσουν οι Άγγλοι στρατιώτες τις λεηλασίες εις βάρος του πληθυσμού, που δεν αντιστέκεται και τους τρέφει.[56] «*Εν τω μεταξύ της ομιλίας εισέρχεται είς αγγελιαφόρος και ομιλεί κρυφίως εις τον υπασπιστήν, όστις συγχυσμένος εξέρχεται*». Αρνείται πως είναι επαναστάτες·[57] δεν χρειάζεται διαβατήριο, γιατί ο άνθρωπος μπορεί να πηγαίνει όπου θέλει· ακόμα και στον πόλεμο; - «*Ημείς δεν γνωρίζομεν τον πόλεμον*» (98). Ο στρατηγός αρχίζει να τον συμπαθεί. Με τις λεηλασίες εξάπτουν την αντίσταση των Κουάκερων, πράγμα που τους απαγορεύει η συνείδησή τους. Για την πίστη του θα πήγαινε ήσυχα στο θάνατο. - Μα έτσι δεν μιλούν οι χωρικοί· είναι κατάσκοπος. - Δεν είναι. - Να ορκιστεί. - Δεν ορκίζονται ποτέ· δεν το 'χουν ανάγκη γιατί δεν ψεύδονται ποτέ. Ο Υπασπιστής διακόπτει τον μάλλον φιλοσοφικό διάλογο (σκηνή γ΄) και φέρνει την είδηση, πως ο γιος του στρατηγού έχει σκοτωθεί από τους Κουάκερους· όλο το άλλο τάγμα γύρισε. Αυτός, ταλαντευόμενος μεταξύ της αγάπης του στοργικού πατέρα και της άτεγκτης δικαιοσύνης του σκληρού στρατηγού, αρχίζει να εξετάζει την υπόθεση: ο φονιάς έχει συλληφθεί και είναι εδώ. Ο Μιβλίνος δεν πιστεύει πως Κουάκερος μπορεί να έχει κάνει κάτι τέτοιο, ο στρατηγός όμως τον συλλαμβάνει και τον κλείνει στο διπλανό δωμάτιο. Φέρνουν τον Εδουάρδο Μιβλίνο (σκηνη δ΄), που εξηγεί πως χτύπησε τον γιο του Χόβε, όταν εκείνος ήθελε να βιάσει την αρραβωνιαστικιά του.[58] Ο στρατηγός είναι συντριμμένος. Όταν μαθαίνει όμως ότι ο νεαρός κρατούμενος καταδίωκε, στη συνέχεια, επικεφαλής μιας ομάδας οπλισμένων Κουάκερων του Άγγλους στρατιώτες, που είχαν μεθύσει από το κρασί, είναι αποφασισμένος να τον εκτελέσει. Ο νεαρός παραδέχεται την ενοχή του·[59] ως Κουάκερος δεν έπρεπε να φέρει αντίσταση. Με την αποκάλυψη του ονόματός του, προετοιμάζεται η επόμενη σκηνή (ε΄), με τη συγκινητική αντιπαράθεση πατέρα και γιου των Κουάκερων, όπου εκείνος αμφιταλαντεύεται, τώρα, δραματουργικά συμμετρικά, ανάμεσα στο θρησκευτικό ηγέτη της κοινότητας και το στοργικό πατέρα, και το στρατηγό που ζητάει εκδίκηση για το χαμό του γιου του και χαίρεται για τον πόνο του Μιβλίνου, που του παρίστανε τον ανώτερο. Η ετυμηγορία του γέρου είναι άμεση:

[56] «*Συ γνωρίζεις ότι ημείς οι Κουάκεροι δεν ανακατωνόμεθα εις έριδας, τουλάχιστον με τα όπλα. Όλοι οι άνθρωποι είναι αδελφοί μας, ομοίως και εσείς. Σεις ήλθατε καθ' ημών ένοπλοι και δεν σας εναντιώθημεν. Ημείς σας τρέφομεν και ποτίζομεν κατά την θέλησίν σας, και κανένα δεν αφήνομεν νήστιν και διψασμένον. Διατί μας λεηλατούν οι στρατιώτες σας;*» (80-85).

[57] «*Ουδέποτε. Ημείς είμεθα υποκείμενοι εις την κυβέρνησιν. Ο Θεός να μας την χαρίζη. Αυτός σας εδώρησεν αυτήν την δύναμιν. Διά τούτο και ημείς υπομένομεν και σιωπώμεν. Ο βασιλεύς σου θέλει γενή πατήρ μας, όστις δεν περιφρονεί τα τέκνα του. Διά τούτο ημείς παρακαλούμεν. Το επίλοιπον αφήνομεν εις τον Θεόν*» (90-94).

[58] Η αφήγηση φανερώνει τη γλωσσική αδεξιότητα του νεαρού μεταφραστή: «*Δεν θέλει ψευσθώ. Εις μίαν ήσυχον κοιλάδα είναι διασκορπισμέναι καλύβαι κατοικούμεναι υπό καλούς γεωργούς. Χθες προ της ανατολής του ηλίου, εκοιμούμην ελαφρά. Με εξύπνησεν έν ψιλόν φώνασμα. Εσηκώθην. Ετινάχθην έξω. Θλιβερά συμβάντα ηκολούθησαν εις μίαν πλησίον καλύβην, εις την οποίαν κατοικεί η αρραβωνιστική μου. Έτρεξα αμέσως εκεί. Πολλοί ευθύς μ' εξύπνησαν και μ' ακολούθησαν. Η οικία εγυμνώθη από τους στρατιώτας. Εις ένα κεκλεισμένον κοιτώνα ήκουσα την νεανικήν φωνήν της αρραβωνιστικής μου. Έσπρωξα την θύραν μ' έν κτύπημα του ποδός. Είδον έξαφνα έναν αξιωματικόν, όστις εκακομεταχειρίζετο την άοπλον αθωότητά της. Ενεθαρρύνθην. Αρπάζω το ξίφος από την μέσην του. Αυτός ήβγαλεν έν πιστόλιον. Αφνιδίως ηθέλησε να με το ανάψη. Τον έρριψα κατά γης. Δεν είμαι εγώ φονεύς*» (187-199).

[59] «*Στρ.: Διά τούτο λοιπόν είσαι αξιοτιμώρητος, ιστάμενος ως επαναστάτης ενώπιον του δικαστηρίου μου. Συ ωπλίσθης κατά του Βασιλέως σου. Πρέπει να αποθάνης. - Εδ.: Είμαι άξιος θανάτου, όχι ως επαναστάτης, αλλά ως παραβάτης των εντολών του Θεού. Συ είσαι μόνον το μέσον του διορίζειν τας ποινάς. Εκτέλεσον*» (225-230).

η κοινότητα διώχνει το νεαρό, δεν είναι πια γιος του.[60] Ο Εδουάρδος ζητάει συγχώρεση από τον «αδελφό», πριν πεθάνει· η κοινότητα θα προσευχηθεί γι' αυτόν. Στη σκηνή του αποχαιρετισμού ο Kotzebue μεταχειρίζεται όλες τις τεχνικές της συγκίνησης·[61] τελικά παίρνουν τον Εδουάρδο, που θα εκτελεστεί σε μιαν ώρα. Ο στρατηγός βρίσκει τον Μιβλίνο ψυχρό πατέρα· δεν συγκινήθηκε από το χαμό του μοναχογιού του. Οι δύο πατέρες είναι στην ίδια μοίρα: *«Ημείς θέλει γενώμεν φίλοι»* - αφού είναι ήδη αδελφοί· - *«Θέλει συνθρηνήσωμεν την τύχην των παίδων μας»*. Τότε ο Μιβλίνος του θυμίζει το αίτημα, για το οποίο ήρθε· ο στρατηγός όμως τον παρακαλεί να μείνει λίγο ακόμα στο δωμάτιο δίπλα.

Σε μονόλογό του αναλογίζεται το δίλημμά του: δεν μπορεί να αποβάλει το εκδικητικό του μένος και θαυμάζει τον Κουάκερο, που, στην ίδια κατάταση, δεν καταριέται τον εχθρό του.[62] Εδώ τελειώνει η κλίμακα και μπαίνουμε στο δεύτερο κύκλο «δράσης», που βέβαια στο έργο αυτό γίνεται με αγγελικές ρήσεις: σκηνή ζ΄ εμφανίζεται πάλι ο υπασπιστής («ασθμαίνων»),

[60] Η σκηνή αυτή φανερώνει κάτι από την απλή δεξιοτεχνία του Kotzebue στο διάλογο: *«Στρ.: Τώρα φανέρωσον την μεγάλη σου πίστιν. Η δυστυχία εκτύπησεν εις την θύραν σου. - Βαλ. (χωρίς ο υιός του να εννοήση): Εγώ δεν φωνάζω μέσα, μήτε τρομάζω όταν η θύρα ανοίγη. - Στρ.: Ο υιός σου είναι φονεύς του υιού μου. - Βαλ.: Όχι. - Στρ.: Εδώ ίσταται αυτός. Ερώτησέ τον μόνος. - Βαλ. (με έκστασιν): Εδώ είσαι συ; - Εδ.: Ναι, πάτερ. - Βαλ.: Πώς ήλθες εδώθε; - Εδ.: Αιχμαλωτίσθην. - Στρ.: Ένοπλος. - Βαλ.: Αληθινά; - Εδ.: Ναι, πάτερ. - Βαλ.: Διηγήσου με όλα. - Εδ.: Η κατοικία της αρραβωνιστικής μου εγωμνώθη. Αύτη μόνη υβρίσθη. - Βαλ.: Αυτού μετεχειρίσθης την σπάθην; - Εδ.: Ναι. - Βαλ.: Έχυσες αίμα; - Εδ.: Τον αξιωματικόν έρριψα κατά γης. Το επίλοιπον αποσιωπώ. - Βαλ.: Πώς αιχμαλωτίσθης; - Εδ.: Διώκων με ορμήν τους φεύγοντας. - Στρ.: Λοιπόν, Βάλτερ Μιβλίνε; - Βαλ.: Δυστυχισμένε παραβάτα. Εξεσπάθωσες, εφόνευσες άνθρωπον. Η κοινότης σε διώκει. Συ δεν είσαι πλέον υιός μου»* (251-277).

[61] Τέτοιες σκηνές ήταν η μεγάλη επιτυχία του σε όλα τα έργα· επιτυγχάνει τη συγκίνηση με απλά και ευδιάκριτα μέσα. Ο πατέρας εξαναγκάζεται να αρνηθεί το γιο του, είναι όμως δυνατός και σταθερός στην πίστη του· μόνο για μια στιγμή αμφιταλαντεύεται. *«Εδ.: Βάλτερ Μιβλίνε! Δεν θέλει σε ονομάσω πλέον πατέρα. Αλλά πάλιν ο αδελφός σου θέλει μείνη εις την κατηγορίαν της παραβάσεως. - Βαλ.: Ναι, Εδουάρδε Μιβλίνε. - Εδ.: Σύγγνωθι τον αδελφόν σου. - Βαλ.: Ναι, σε συγχωρώ. - Εδ.: Πηγαίνω ν' αποθάνω. - Βαλ.: Διαλλάχθητι τω Θεώ. - Εδ.: Διάλλαξόν με συ με την κοινότητα. - Βαλ. Θέλει την παρακαλέσω διά σε. - Εδ.: Υπερασπίσου την Μαρίαν. - Βαλ.: Αύτη είναι κόρη μου. - Εδ.: Ηξεύρεις, εγώ ήμην καλός άνθρωπος, έως εις αυτήν την δυστυχισμένην ημέραν. - Βαλ.: Ναι, Εδουάρδε Μιβλίνε, καλός, φρόνιμος άνθρωπος. - Εδ.: Και ευπειθής υιός. - Βαλ.: Ναι, τοιούτος. - Εδ.: Ενθυμού με χωρίς πόνον. - Βαλ.: Με θλίψιν. - Εδ.: Μόνον το κακόν εις μίαν στιγμήν με κατετήκε. - Βαλ.: Δεν σε καταδικάζω. - Εδ.: Και ο Θεός θέλει γενή εις εμέ εύσπλαγχνος πατήρ. - Βαλ.: Θέλει γενή. - Εδ.: Διατί συ όχι; - Βαλ. (μετά τον έλεγχον τούτον πίπτει εις τους ώμους του): Υιέ μου! - Εδ. (επί των ώμων του): Ακόμη μίαν φοράν θέλει σ' ονομάσω πατέρα! Λοιπόν, ευχαρίστως θέλω ν' αποθάνω. - Βαλ. (δηλοί τον Στρατηγόν): Κατά πρώτον προσπάθησον να τύχης της συγγνώμης του αδελφού τούτου. - Εδ.: Συγχώρησόν με, αδελφέ μου. - Στρ.: Ουδέποτε. - Εδ.: Διά την ζωήν μου δεν σε παρακαλώ, μόνον μη με καταράσαι. - Στρ.: Ναι, καταρώμαι τον φονέα του υιού μου. - Εδ.: Και εγώ σε εύχομαι θηήσκων»* (284-317). Κι έρχεται ο υπασπιστής να τον πάρει. Πατέρας και γιος αποχαιρετούνται. Σε μια απόκριση του Εδουάρδου: *«Δεν θέλατε εσείς¦α¦ μας¦β¦ ιδή πλέον»* (322) υπάρχουν δύο υποσημειώσεις του μεταφραστή, που επεξηγούν το εξής: *«¦α¦ ίσως αινίττεται εις την κοινότητα», «¦β¦ ίσως την αρραβωνιστικήν του, διότι ποτέ δεν ωμίλησε πληθυντικώς»*. Αλλά πρόκειται για απλή γραμματική παρανόηση· το γερμανικό κείμενο έχει: «Wir sehen uns nicht wieder» - το «uns» (μας) δηλώνει όμως τον αντανακλαστικό τύπο του ρήματος: «Δε θα ιδωθούμε πια αλλήλους». Είναι από τα σημεία εκείνα που δείχνουν πως ο μαθητής Παπαδόπουλος δεν είναι ακόμα πλήρως κάτοχος της γερμανικής.

[62] Εδώ συνοψίζεται το ιδεολογικό μήνυμα του έργου· η ανωτερότητα της θρησκευτικής πίστης απέναντι στο φιλοσοφικό και ηθικό προβληματισμό. *«Οι κόλακες μ' ονομάζουν ήρωα, επειδή εγώ πράως εν καιρώ πόλεμου διοικώ 20000 στρατιώτας. Αλλά ποίος είναι εδώ ο ήρως; Δεν ήτο της τιμής του υιού μου να ριφθή επί του*

πληροφορεί πως ο γιος του στρατηγού τελικά ζει, τραυματισμένος, και μια νέα τον οδηγεί πάνω σε άλογο προς τα εδώ.[63] Τώρα το πατρικό δίλημμα μεταφέρεται στο στρατηγό: στοργικός πατέρας, που χαίρεται γιατί επέζησε ο γιος του και τον αγκαλιάζει, ή τίμιος στρατιωτικός διοικητής που πρέπει να τιμωρήσει το φταίχτη; Η η΄ σκηνή φέρνει την αντιπαράθεση· ο πατέρας, σκληρός, του ζητεί αναφορά. Ο νεαρός δεν μπορεί να σταθεί καλά καλά όρθιος. Η αφήγηση των γεγονότων είναι όντως συγκινητική: η νεαρή που πείραξε, ανέλαβε τη θεραπεία του, και θα ήταν ακόμα στην καλύβα της, αν δεν είχε ακουστεί πως έπιασαν τον αρραβωνιστικό της και θα τον εκτελέσουν.[64] Έρχεται να παρακαλέσει γι' αυτόν· ο γιος του στρατηγού

κραββάτου - άξιον παιδείας πρέπει να τον ονομάσω - και μολαταύτα δεν ημπορώ να νικήσω το αιματηρόν μίσος του φονέως του. Εξεναντίας, ούτος ο Κουάκερος, ούτος ο αφελής χωρικός, αυτός διά των κακών πράξεων του υιού μου, έχασε τον μονογενή του υιόν. Και μολαταύτα δεν καταράται τον εχθρόν του. Αληθώς, αυτός είναι ήρως. Τι κομπάζομεν λοιπόν ημείς εις εαυτούς με την φιλοσοφίαν, όταν η πίστις περιορίζεται εις μόνην την εξέτασιν;» (359-368).

[63] Η αφήγηση του υπασπιστή είναι τώρα γεμάτη θαυμασμό προς τους Κουάκερους. *«Ενώ προ ολίγου επέστρεφον από την στρατιωτικήν φυλακήν, όπου ωδήγησα τον αιχμάλωτον, βλέπω μακρόθεν, επί του δρόμου, έν πλήθος ανθρώπων, και μεταξύ τούτων προπορευόμενον ένα χλωμόν νέον έφιππον και μόλις ιστάμενον επί του ίππου. Αμέσως πλησιάζω και ακούω με υπερβολικήν χαράν την φιλικήν φωνήν, επαναλαμβανομένην από μυρίας φωνάς: Χαίρε! Χαίρε! ο υιός του γενναίου στρατηγού μας! Διήλθον του πλήθος και επλησίασα έως εις τον ίππον. Κατά πρώτον λοιπόν βλέπω ότι μία νέα ωδήγει αυτόν από τον χαλινόν, καλοήθης, παρακαλούσα με φιλικώς διά να υποχωρήσω. Τους βοηθώ χωρίς θόρυβον. Ο υιός σας με γνωρίζει. Εδάκρυσε. Προς το δεξιόν μέρος είναι πληγωμένος, πολύ αίμα έχασεν, αλλά δεν επίκειται κίνδυνος εις την ζωήν του. Μόνος μου τον κατεβίβασα από τον ίππον. Μέλλων να παρουσιασθεί ενώπιον του πατρός μου, εξαιτείται να τύχη συγγνώμης»* (375-389).

[64] Αυτή η αφήγηση, η μεγαλύτερη στο έργο, είναι και αρκετά παραστατική, αν και γεμάτη μεταφραστικά λάθη: *«Την εντολήν σας εξετέλεσα, χωρίς να κτυπήσω τινά των εχθρών. Επεστρέφαμεν εν τω σκότει της νυκτός εις την οικίαν, οι ταλαίπωροι στρατιώται πεινασμένοι και διψασμένοι εγόγγυζον. Περί την αυγήν εφθάσαμεν εις τας διασκορπισμένας καλύβας. Οι υπ' εμού στρατιώται εκτύπησαν εις μίαν από αυτάς ζητούντες άρτον και οίνον. Επαρουσιάσθη μία ωραία νέα. Αύτη και μία γραία συγγενής της κατώκουν την μικράν αυτήν καλύβην. Αύτη επρόσφερεν ό,τι είχε, και, εάν είχεν, ήθελε δώση περισσότερον. Ο οίνος λοιπόν εμέθυσε τους στρατιώτας, αυτοί δεν ατίμασαν τας απλους γυναίκας, τας εγύμνωσαν μολαταύτα. [...] Αχ πάτερ! Όχι ο οίνος, αλλ' η ωραιότης της νέας με εμέθυσεν. Οι στρατιώται μου εμπόδιζον την ορμήν μου, εγώ ηκολούθουν τα δάκρυά της έως εις τον κοιτώνα της. Αυτή ήνοιξε το παράθυρον και απέτεινε φωνήν απελπισμένην. Και γονυπετήσασα προσηύχετο. Το μεθύσι μου με εμπόδισεν, ήθελα δε να την εναγκαλιάσω, αλλ' απεναρκώθημεν αμφότεροι. [...]. Ο άγγελός της μ' εφύλαττεν. Ένας νέος εμβήκε μέσα άοπλος, αλλά με λεόντειον δύναμιν. Μ' αφήρπασε την σπάθην από την μέσην μου. Πιάνω την πιστόλην. Μ' εφύλαξε μολαταύτα ο καλός μου άγγελος, ώστε δεν έγινα φονεύς. Εν κτύπημα με έδωσε εις την μέσην και μ' έρριψε κατά γης. Και αμέσως ως ημιθανής εδυνάτισα. [...]. Αφού συνήλθον, έπεσον επί τινος κραββάτου. Η πληγή μου ην δεδεμένη, και μόνη η νέα, την οποία εγώ ήθελα ν' ατιμάσω, κατ' εξοχήν μ' επεσκέφθη. [...] Μία εντροπή μ' εκυρίευσεν, ώστε μ' έκανε να χύσω πικρά δάκρυα από τους οφθαλμούς. [...]. Ευθύς ησθάνθην ότι η πληγή μου δεν ήτον επικίνδυνος. Μόνοι οι φίλοι, οι οποίοι με συνανεστρέφοντο, δεν μοι επήτρεπεν τούτο, πριν ή εις ολίγας ημέρας ήθελον αναλάβω εντελώς. Ευχαρίστως διεκείμην, αλλ' έξαφνα είδον την ευεργέτιδά μου, η οποία εγέλα πρότερον ιλαρά, περίλυπον. Ηρεύνησα την αιτίαν και έμαθον ότι ο αγαπητός της, ο υπερασπιστής της ηχμαλωτίσθη από τους στρατιώτας μου. Περισσότερον εγώ παρά αυτή εγνώριζε τον κίνδυνον, όστις επέκειτο εις τον προστάτην της. Ο πατήρ μου δεν γνωρίζει τι εμηχανεύετο ο νεανίας ούτος καθ' ημών, όστις ηδύνατο ν' αποφασίση αμέσως. Εστενοχωρήθην, δεν είχον πλέον ανάπαυσιν. Εσηκώθην λοιπόν αμέσως και επήγα εις το στρατόπεδον εις εκπλήρωσιν των χρεών μου. Εγώ, ο μόνος άξιος παιδείας, ήθελα παρουσιασθή προ του δικαστού μου, πριν ή ήθελεν εκδοθή διά χάριν μου αθωωτική απόφασις. Η αδημονία της νέας ενεδυνάμωσέ*

πηγαίνει φυλακή. Κι αρχίζει η μεγάλη θ΄ σκηνή, που φέρνει την ορφανή ευεργέτιδα του γιου του στη σκηνή, *«ενδεδυμένη λευκά και όμοιον σκέπασμα επί της κεφαλής. Πλησιάζει με συστολήν και ίσταται έχουσα κεκλιμένην την κεφαλήν»*.[65] Ο στρατηγός την εξετάζει και γοητεύεται από την απλότητα και αφελειά της· εκείνη διατυπώνει και τα ηθικά διδάγματα του έργου: *«μόνον το καλόν είναι και ωραίον»*, η κοινότητα στηρίζεται στην αγάπη, ο γάμος (ευνή) είναι ευλογία κτλ. Της ανακοινώνει πως ο μέλλων άντρας της πρέπει να εκτελεσθεί, παρ' όλο που θεράπευσε τον πληγωμένο γιο του. Εκείνη ομολογεί πως ήταν παράνομο να οπλοφορεί ο Εδουάρδος (έστω και να την υπερασπιστεί), αλλά θα τον τιμωρήσει η κοινότητα. Ο στρατηγός αντιτείνει πως του υπαγορεύει η στρατιωτική του συνείδηση να τον εκτελέσει· τότε εκείνη σιωπά, γιατί και η συνείδηση του άλλου είναι «αγία». Πάντως δε θα επιζήσει η ίδια. Και τον αποχαιρετά μ' ένα μοιρολόι. Ο στρατηγός συγκινείται και τις φανερώνει πως ο Εδουάρδος ζει και θα ζήσει· ήθελε απλώς να τη δοκιμάσει. Εκείνη *«(εκπλήττεται, θέλουσα δε ν' αποδείξη την χαράν της σιωπά ως εκ της θεοσέβειάς της· σταυρώνει δε τας χείρας της και κύπτουσα την κεφαλήν λέγει σιγά): Μέγας ο Θεός, καλός ο Θεός»* (584-587). Η ι΄ σκηνή φέρνει και τους δύο άτακτους γιους στη σκηνή και ενώνει το ζευγάρι (*«Οποίοι άνθρωποι! Οι νεανίσκοι μας ήθελον υπερηφανεύεσθαι διά μίαν τοιαύτην πράξιν και αι κόραι μας διά μίαν τοιαύτην αγάπην»* 611-613), στη ια΄ σκηνή φανερώνεται και ο Βαλτέρος Μιβλίνος: σκηνή με τους δύο ευτυχισμένους πατέρες, ο Εδουάρδος θα τιμωρηθεί με απομάκρυνση από την κοινότητα, ο στρατηγός θα φροντίσει στο μεταξύ γι' αυτόν. Οι άντρες αποχαιρετούνται· ο στρατηγός ζηλεύει την πίστη αυτών των ανθρώπων· ο Κουάκερος του λέει πως με την πίστη *«θέλει είσαι ήσυχος από λύπην και χαράν»* και ο στρατηγός σχολιάζει στο τέλος: *«Χα! Οποίοι άνθρωποι! Αν εγώ εκυρίευα τον τόπον τούτον, ήθελον είμαι τοιούτος ευτυχής οίος ο Βαλτέρος Μιβλίνος;»* (673-674)· και *«σκέπει η σκηνή»*.

Στις τακτικές και στρατηγικές μετάφρασης του Παπαδόπουλου συγκαταλέγονται επιτυχείς ελευθεριάζουσες αποδόσεις,[66] αποσαφηνίσεις (το «κατά την θέλησίν μας» - freywillig - μετατρέπεται σ' ένα «κατά την θέλησίν σας», τονίζοντας τον εξαναγκασμό 83-84), απλοποιήσεις (π.χ. το «Hat das Schicksal Deinen Muth schon oft durch Leiden geprüft?» αποδίδεται μ' ένα καλό «Εδυστύχησες ποτέ;» 139· «Bajonette zum Würgen» - «στρατιώτας» 360), αλλαγές υποκειμένου («Πολύ παράξενος είσαι» - «Seltsame Grundsätze» 102), προσθήκες (177 «Από πρότερον αγωνιούμαι»), αναδιάρθρωση ολόκληρων φράσεων,[67] η χρήση ελληνικών αντιστοίχων με γνωμικό χαρακτήρα (π.χ. «Κακός οιωνός» για «Mir ahnet Schlimmes» 9) ή εκφράσεων της ομιλουμένης, που δίνουν στο σκηνικό λόγο ζωντάνια και αμεσότητα («όχι δα» για «nicht doch!» 13, «εκχέρσωνε τον αγρόν της» - «brachte, was sie hatte» 528).

με, αλλά δεν ηδυνάμην πεζώς να επιστρέψω τον μακρυνόν δρόμον. Εσέλωσε δε με τα ίδια της χέρια τον ίππον της, ετοιμάσασά με έν επιτήδειον κάθισμα, και μ' ωδήγει ελαφρά από τον χαλινόν, χωρίς να στεναχωρηθώ. Δι' αυτού λοιπόν του αγγελικού βοηθήματος ήλθον ενταύθα και ηψάμην το πατρικό γόνυ. Εξαιτούμαι δε την συγγνώμην διά τον ανδρείον νεανίαν, του οποίου το πταίσμα εις εμέ τον ευεργετηθέντα είναι βαρύ» (410-461).

[65] Στο πρωτότυπο είναι ντυμένη γκρίζα.

[66] Π.χ. Verkehrtheit (αναποδιά) ως «αχρείον φέρσιμον» (48), που ταιριάζει αρκετά καλά στα συμφραζόμενα.

[67] Π.χ. 90 εξ.: Η γερμανική φράση: «Wir gehorchen der Obrigkeit, der Gott Macht über uns verliehen» αποδίδεται με: «Ημείς είμεθα υποκείμενοι εις την κυβέρνησιν. Ο Θεός να μας την χαρίζη» αλλάζοντας κάπως το νόημα των λεγομένων.

Υπάρχουν όμως και παρεξηγήσεις («τουλάχιστον» - «am wenigsten» 81,[68] «δυστυχίαι τω έτυχον» - «Leider betrifft sie ihn» 148,[69] «ενεθαρρύνθην» - «mich ergreift die Wuth»,[70] «ακόμη μίαν φοράν» - «nicht einmahl»,[71] «κοινόν θαυμασμόν» -«wundersame Gemeinde»,[72] «δεν θέλεις αλησμονήσει συ αθώον αίμα» - «Du wirst kein unschuldiges Blut vergießen» 516[73]),[74] στρεβλώσεις του νοήματος («ενθυμείται» - «das bringt ihn auf» 37, η προσφώνηση «Freund Howe» αποδίδεται ως «φίλος του Χόβε» 56, «Das wäre mir leid» - «μοι κακοφαίνεται» 68-69), εκούσιες παραχαράξεις (π.χ. «άνθρωποι» για «Männer» 12, 13), σημασιολογικές διαφοροποιήσεις (π.χ «γενναίος νέος» για «braver Sohn» 19),[75] συμπτύξεις («κανέν μεγάλον σφάλμα» για «für dumme oder schlechte Streiche» 25· 72 παραλείπεται το «gelassen», «so trete er die Kindern nicht mit Füßen» αποδίδεται με «περιφρονεί τα τέκνα του» 93) ή υπάρχει αδυναμία να αποδοθεί μια πιο σύνθετη γερμανική έκφραση (π.χ. «Εις εχθρικήν χώραν ενίοτέ τις κρατεί την ορμήν του διά να τύχη συγγνώμης» αποτελεί αλλοίωση του «Zu Feindes Lande hält man sich freylich manches für erlaubt» 28-29, που αντιστρέφει το νόημα στο αντίθετο, χωρίς να είναι όμως αταίριαστο στη λογική του χωρίου· «υπεράσπισις» - «dienstbares Mitleid» 492).[76] Υπάρχει και η περίπτωση χαράξης σχεδόν τελείως νέων δρόμων (π.χ. το χωρίο 30-35, «το επίλοιπον αποσιωπώ» - «die Übrigen flohen» 272, «ο θεός με διδάσκει» - «Gott züchtigt mich» 281).[77] Μερικές φορές κρατάει της σειρά λέξεων του προ-

[68] Που σημαίνει «το ολιγώτερον», ενώ το «τουλάχιστον» αναταποκρίνεται στο wenigstens.

[69] Η αγγελία δυστυχώς τον αφορά (τον γιο του Στρατηγού)· το leider (δυστυχώς) μπερδεύτηκε με το Leiden (δυστυχία).

[70] Εδώ συγχέεται «Mut» (θάρρος) με «Wut» (οργή).

[71] Αποδίδει το «noch einmal» αντί «nicht einmal».

[72] Πρόκειται για αντιστροφή: «κοινόν θαυμασμόν» αποδίδει «gemeinsames Wunder» όχι «wundersame Gemeinde».

[73] Εδώ μπερδεύτηκε το «vergießen» - χύνω με το «vergessen» - λησμονώ.

[74] Παρεξήγηση υπάρχει και στη σκηνική οδηγία 254: «Βαλ. (χωρίς ο υιός του να εννοήση)», ενώ το γερμανικό πρότυπο έχει το λογικότερο, πως εκείνος δεν βλέπει το γιο του («ohne noch seines Sohnes gewahr zu werden»). Και η φράση «Nicht auf dem Bette der Ehre ist mein Sohn gefallen» παρεξηγήθηκε: «Δεν ήτο της τιμής του υιού μου να ριφθή επί του κραββάτου» (360-361). Σύγχυση προκαλεί και η φράση: «Φίλε, δεν χλευάζω τους συγγενείς μου» για το «Freund, spotte meiner nicht» (560)· η γενική meiner μπερδεύτηκε με το «Meinen» (τους δικούς μου). Το «Άδε» (τραγούδα) αποδίδει το γερμανικό «Ade!» (adieu), «διά της ζωής μου ζης» το «meines Lebens Leben» (577).

[75] Κατά το γαλλικό brave, ενώ στα γερμανικά σημαίνει «ευπειθής», «υπάκουος».

[76] Στο χωρίο 634 δεν εννόησε προφανώς τη γερμανική φράση «So ziehe hin in Frieden», γιατί αποδίδει «Ούτε δεν την ενοχλείτε» (αναφέρεται στα λόγια του Βάλτερ, πως την «κοινή (laute) ευχαρίστησιν» δεν ενοχλούν οι Κουάκεροι, προσθέτοντας μάλιστα μια υποσημείωση: «δηλ. δεν αποδεικνύεται η χαρά των»).

[77] Το χωρίο 30-35 ξεκινάει με τη διαπίστωση: «*Η εχθρική χώρα είναι θεία γη. Αυτήν δεν πρέπει κανείς να την μολύνη με πταίσματα*» (30-31) και συνεχίζει: «*Έτι δε ουδόλως αυτής της Πενσυλβανίας, της μοναδικής αυτής χώρας της Αμερικής*», διακόπτεται εκεί που η γερμανική φράση συνεχίζει: «das seinen Urbewohner nicht geraubt, sondern mit deren freyen Zustimmung erworben worden» (που δεν αρπάχτηκε από τους ιθαγενείς αλλά αποκτήθηκε με τη δική τους συγκατάθεση). Ο Παπαδόπουλος παραλείπει τη φράση και συνεχίζει αντ' αυτής: «*Τους προκρίτους της, ήθελαν αποκτήσει με την ελευθέραν θέλησίν των*», υπαινισσόμενος πως οι πρόκριτοι έχουν εκλεγεί με δημοκρατικό τρόπο. Και στη συνέχεια αποκλείει κάθε νύξη για τους Ινδιάνους: «*Η μοναδική αύτη χώρα, εις την οικουμένην ίσως, δεν υπέπεσεν εις καμμίαν σκληράν εξουσίαν*» (33-34), αποσιωπώντας τη γερμανική νύξη για τη γενοκτονία των Ινδιάνων («in dem kein Fluch den Ursprung der Herrschaft belastet» - όπου καμία κατάρα δεν βαραίνει την αρχή της εξουσίας). - Βλ. και την αφήγηση του γιου του στρατηγού για τη λεηλασία των Κουάκερων: «*αυτοί δεν ατίμασαν τας αόπλους γυναίκας*» - «sie achteten der wehrlosen Weiber nicht» (418), «*Οι στρατιώται μου ε-*

τύπου (π.χ. «Μετά της εξοχότητός σας επιθυμεί να ομιλήση - Mit Eurer Exzellenz begehrt er zu sprechen» 42). Σε άλλα σημεία είναι μάλλον λόγοι άλλοι, μερικές φορές και θρησκευτικοί,[78] που του υπαγορεύουν κάποια αλλαγή,[79] σε άλλα το νόημα δεν είναι ξεκαθαρισμένο,[80] σε άλλα πάλι αποδίδεται το νόημα περιφραστικά.[81] Προσπάθειες «εξελληνισμού» και προσαρμογής στα «καθ' ημάς» σπάνια συναντιώνται (με αρχαϊσμούς π.χ. «Ο Κλύδων έπαυσεν» - «Der Sturm ist vorüber» 616).[82]

Γενικά πάντως μπορεί να παρατηρηθεί πως ο νεαρός Παπαδόπουλος «καμουφλάρει» αρκετά καλά τις γλωσσικές του ανεπάρκειες και παρουσιάζει ένα κείμενο χωρίς μεγάλα λογικά χάσματα και με αρκετή συνέπεια. Βέβαια δεν συγκρίνεται σχεδόν σε τίποτε με τη μετάφρασή του της *Ιφιγένειας* του Γκαίτε, τόσο όσον αφορά την κατανόηση του πρωτοτύπου όσο και τις εκφραστικές του ικανότητες στα ελληνικά. Αλλά αυτό είναι θέμα άλλου μελετήματος.

μπόδιζον την ορμήν μου» - «Während meine Leute die Kästen und Schränke aufschlugen»(421 εξ.), «*Το μεθύσι μου με εμπόδισεν, ήθελα δε να την εναγκαλιάσω, αλλ' απεναρκώθημεν αμφότεροι*» (424 εξ.) - περίεργη συμπεριφορά για κάποιον που θέλει να βιάσει μια κοπέλα (αλλά ίσως ο Παπαδόπουλος δεν ήθελε να αποδώσει το χωρίο, όπως έχει, για ηθικούς λόγους): «Mich Trunkenen rührte es nicht! Ich wollte sie umschlingen; sie rang mit mir in Todesangst».

[78] Στο χωρίο 247 αποφεύγει το βιβλικό «οφθαλμόν αντ' οφθαλμού» («Aug um Auge») και αποδίδει ένα δυσνόητο «το να ιδή είς τον άλλον». - Στο χωρίο 317 αποφεύγεται το ρήμα «ευλογώ» («ich segne dich») από το στόμα του Εδουάρδου, κι αντικαθίσταται με «εύχομαι».

[79] Στο χωρίο 99 εξ. ο Στρατηγός παρατηρεί, πως με την άρνηση της ύπαρξης του πολέμου οι Κουάκεροι δημιουργούν για τον εαυτό τους εμπόδια: «So schafft ihr selber aus Eigensinn euch Hindernisse» (99)· ο Παπαδόπουλος αποδίδει: «*Ούτως οπλίζεσθε με πολλήν φρονιμάδα*», δίνοντας στα λόγια του στρατηγού μια ειρωνική νότα. Η απόκριση του Μιβλίνου έχει το νόημα: αν παίρναμε διαβατήρια από σας, τότε αυτό θα σήμαινε πως αναγνωρίζουμε το λεγόμενο δίκαιο του πολέμου και αυτό θα ήταν αμάρτημα: «Wenn wir Pässe von Euch nähmen, so hieße das: die sogenannten Rechte des Krieges anerkennen, und das wäre sündlich». Ο Παπαδόπουλος αποδίδει διαφορετικά και προσθέτει ένα άλλο νόημα: «*Όταν παραδειγματιζώμεθα από σας, εξαπτόμεθα εις υπεράσπισίν μας. Το λεγόμενον δίκαιον του πολέμου γνωρίζεται και τούτο αποκαθίσταται αμάρτημα*» (100-102), που λειτουργεί αποσαφηνιστικά· δηλαδή δεν αναγνωρίζουν τον πόλεμο, γιατί οι ίδιοι δεν χρησιμοποιούν καν βία για την υπεράσπιση των εαυτών τους. - Άλλο παράδειγμα: ο πατέρας Μιβλίνος αποκηρύσσει το γιο του, αλλά θα παραμείνει «αδελφός», όπως όλοι οι άνθρωποι. Λέει ο Εδουάρδος: «Walther Mifflin, ich darf Dich nicht mehr Vater nennen, aber auch der Irrende beibt Dein Bruder»· αυτό αποδίδεται με ένα δυσνόητο: «*Βάλτερ Μιβλίνε! Δεν θέλει σε ονομάσω πλέον πατέρα. Αλλά πάλιν ο αδελφός σου θέλει μείνη εις την κατηγορίαν της παραβάσεως*» (284-285).

[80] Π.χ. στο χωρίο 112 εξ. Το γερμανικό κείμενο διατυπώνει τη (δήθεν) απειλή του Στρατηγού, ο οποίος θέλει να εξετάσει, τι θα έκανε ο Κουάκερος, αν τοποθετούσε μπροστά στους χώρους λατρείας τους στρατιώτες και τους απαγόρευε με θανατική ποινή την είσοδο: «Wie aber, wenn ich vor Eure Bethhäuser Soldaten stellte, und Euch bey Lebenstrafe den Eingang untersagte?» Ο Παπαδόπουλος αποδίδει με ένα στρεβλό και «σκοτεινό»: «*Πώς λοιπόν, όταν εγώ παρίσταμαι προ των ορκισμένων στρατιωτών σας και εμποδίζω την ενέργειαν της κεφαλικής σας ποινής;*» Ακολουθεί και η αινιγματική απάντηση του Μιβλίνου: «*Όταν ο θάνατος με κατατρέξη αποθνήσκω*», που αποδίδει το «Wenn der Geist mich triebe, so ginge ich doch» (115).

[81] Π.χ. στο χωρίο 133 εξ. «*Δεν ήλθα, φίλε, να φιλονικήσω μαζί σου φιλοσοφικώς. Ημείς δεν μεταμορφώνομεν την αλήθειαν. Πρέπει συ να κινήσης το ξίφος εις την δικαιοσύνην σου. Και ούτω ευσπλαγχνίσου τουλάχιστον μερικούς*» μεταδίδει τις εξής φράσεις: «Ich bin nicht gekommen, Freund, um mit Dir zu disputieren. Wir lassen jeden bei seinem Glauben. Mußt Du das Schwert in Deiner Rechten schwingen, so trage wenigstens in der Linken den Oehlzweig der Barmherzigkeit».

[82] Στο χωρίο 649-650 υπάρχει και μια αβλεψία στο χειρόγραφο: τα λόγια του Βάλτερ πρέπει να αποδοθούν στο Στρατηγό.